

**Odler Zsolt: Koren István, az aszódi schola latina igazgatója.
Pánszláv agitátor, vagy a tudomány alázatos szolgája?**

Témavezető: Dr. Verók Attila, főiskolai docens

Petőfi Sándor – Búcsúzás

(Aszód, 1838. június)

*Immár kész koszorúnk, melyet tíz hónapig izzadt
Arccal, gyenge eszünknek gyűjtve díszét, fonogattunk
A zöld Pindus alatt, a nyájas Múzsasereg közt!
Ennyit, nagytudományu atyák, volt gyűjteni képes
S nem többet iparunk! - Noha édes múzsai körben
Töltni időt, noha Pallas kertjében gyönyörűebb
Illatozásu virágok kelnek, mint a vadonynak
Pusztá helyén, fárasztóbb mégis a pindusi ösvény,
Vonzóbb drága szülőnk s kedves rokonink köre, mintsem
Hogy kis időre szívünk azt kész nem volna kerülni.
Száműzetett Naso, ki tanítál a Helikonra
Törni utat s akadályt meggyőzni karunk panaszid már
Nem veszi a tanodába, se Nepos hősei éltét,
Ki mutatá híven, mennyit vittek vala véghez
Graecia nagy fiai s Karthágó győztesei, mely jót
S mely rosszat tettek, mi csatákba' valának
És hogy haltanak el. Mai ünnep válni megenged
Töletek s a tanulástól, míg belekezdeni kell majd.
Nagyságos báró, tanodánk kegyes elnöke s atyja!
S ti tisztelt figyelők, ti nagytudományu atyáink!
Volt türeelmetökért szívünk mit nektek adózzon,
Hogy minket hallgatni nem untatok el, rebegőket?
Gonditokért hálás kebelünk forró köszönetjét
És a csekély szálkú koszorúnkat kegybe vegyétek!
Hosszú éltetőket soha gond, bú, baj ne epossze,
Létünk és tanodánk folyton kegyetöknek örüljön!
Drága tanító úr, ki fáradhatatlan iparral
A tudományokban jártassá tenni akartál
Bennünk', vedd végső együttlétiünkben ezen pár
Búcsúszót, mert elválunk sok időre tetőled!
S ti kedves helyek, ahol számt'lanszor mulatoztunk
Vagy nagy körbe' leülve, vagy a labdát veregetve
És kapkodva, vagy ugrándozva, vagy édes örömben*

*Vég dallokra fakadva, ezentúl csend üli kedvelt
Tájitokat, már-már elhagyni fogunk mi ezennel!
S végre deáktársim, kik nem köz s renyhe erővel
Jártatok velem a tudomány ösvényit: ez óra
Töletek elválaszt, szétozlunk mostan, egy erre,
Másik amárra megyen születése helyére, holottan
Hány örömek várják édes szüleinknek ölében!
Majd amidőn a sors keze minket messzire széleszt
Egyástól, midőn itt nem lelt örömökbe förödvé
Lészünk szülőink hajlékában, midőn ekkép
Szólhat már ajkunk: ti komor gondok, nem adunk most
Helyt főnkben néktek, kipihenni fogunk sok
Munkáinknak utána, pihenni, nem tanodával
Gondolkodni! Elég volt tíz hó arra! - O akkor
Még egyszer gondoljunk itten lelt öröminkre,
Gondoljuk, mennyit fáradtunk s izzadozánk itt,
A tudományoknak kimeríthetetlen ösvényén.
S most társim! miután végét már érte a munka,
Amely tíz hóig szünetlen foly vala köztünk,
Jóisten veletek! Tanodánkat hagyjuk örömmel
És szaporán édes szüleink kebelébe siessünk!*

Előszó

Petőfi Sándor nevét vélhetőleg nem kell bemutatni senkinek, aki a magyar nyelvet beszéli vagy írja. Magam sem teszem, hiszen az 1867-es esztendő feloldotta a kutató kezek béklyóit, azóta számtalan tanulmány, dolgozat igyekezet mind pontosabb képet alkotni a szabadságharc költőjének életéről. Bizonyítások hosszú sora látott napvilágot a költő tehetségének megfejtésére, de a magyar irodalmi élet jellemábrázolásai között is biztosan dobogós helyen végezne, ha ilyen kimutatás készülne. Szinte megszámlálhatatlan azon intézmények garmada, akik Petőfi Sándor nevének felvételével próbálták tiszteletüket kifejezni, egyben nevével jelezni a minőségi garanciát. Jelen dolgozatban nem szeretnék egy újabb bőrt lehúzni a témáról, nem kívánok szeletet törni a popularitás könnyű kenyéréből.

Azonban a kulturális örökségekkel, valamint a művelődéstörténet helytörténeti vonatkozásaival foglalkozó aszódi lakosként kötelességemnek érzem helyretolni a „kizökkent időt”.

Több helyütt olvashatunk az immár 210 esztendeje született tanítóról, ki fáradhatatlan iparral próbálta a tudományban jártassá tenni a reá bízott ifjakat. Szerteágazó ezek tartalma, alapossága. Van azonban néhány köztük, mely szerintem könnyen tévútra vezeti a felületes olvasót. Az alaptalan vádak mocsarában megsüllyedt információkat nehéz újra felszínre emelni. Termé-

szetesen tévedni lehet, hiszen emberek vagyunk, lehet más az álláspontunk, ezzel sincs semmi baj. Azt sem gondolom, hogy az általam példaként felhozott cikkek, tanulmányok szerzőinek kezét a rosszindulat vezérelte volna, hiszen mindenkit megillet az ártatlanság vélelme, viszont az általuk fajsúlyosnak vélt dolgokat nem érzem arányban a valósággal. Meglátásom szerint ezzel az aránytalansággal könnyen csorbulhat az egészről alkotott vélemény. Az egyedül hagyott momentumok nem mutatják meg a másik oldalt, nem engednek viszonyítási alapot. A magyarázat nélkül hagyott és úgy kidomborított érvrendszer könnyen fészkel be magát egyedüli igazként az olvasó tudatába, okozva ezzel sokszor maradandó károkat.

Ilyen aránytalanságot érzek az alább bemutatott Korennel kapcsolatos jellemzésekben is. Az általam tévesnek, pontatlannak ítélt jellemzéseket szeretném felhasználni dolgozatom indulópontjaként.

Illyés Gyula, *Petőfi Sándor* című könyvében az alábbi sorok határozzák meg a költőóriás Aszódon eltöltött éveit:

„Az ifjúnak azonban itt is lelkes pánszlávokat sikerült kifognia. Ezek agitációja sincs hatás nélkül. Egyikük tüzes beszéde után az ifjú is tűzre lobban, hogy így kiállt fel társai közt, épp egy kukoricatörésen: a tótok közt egy becsületes ember sincs! ... A második aszódi évben már komoly vitába bocsátkozik tanárával, sőt nemegyszer keményen összetűz vele.”

(Illyés, 1971)

A fenti mondatok véleményem szerint nem tükröznek pontos, reális képet az itt eltöltött három esztendőről. Nem hinném, hogy részletes tartalmi elemzésbe kellene fognom, hogy bemutassam, mire gondolok. Vitákkal teli, kellemetlen környezetben folytatott éveket sejtett, ahol a cseperedő jellem az őt helyes irányba terelni kívánó oktatóval sincs összhangban, sőt „kemény” ellentét feszül kettejük között. Nem kell túl figyelmes olvasónak lenni, hogy a politikai ellentétet is kiolvassuk a könyv lapjairól, illetve a szerző azon szándékát, mely igyekszik könnyebbé tenni a nemzetpolitikai értelmezést. Ezt az akaratot azért látom veszélyesnek, mert könnyen összemosódik a költő későbbi szerepvállalásaival, ami nem biztos, hogy szorosan összefügg. Reális gondolatokkal mérlegelve, akár a saját általános iskolai, vagy gimnáziumi tanulmányainkat figyelembe véve ítéljük. Keveredtünk-e már bármelyik tanárunkkal vitába, volt-e bármilyen késztetésünk arra, hogy jelezzük oktatóknak nemtetszésünket, illetve eltérő véleményünket? Ehhez adjuk hozzá gimnazista éveink lendületét, a kamaszkor minden lázadását, a világot átformálni akaró titánok szélmalomharcát. Véleményem szerint nem feltétlenül reális, ha mindezek okát politikai környezetbe ültetve próbáljuk bizonyítani, bár kétségtelenül ez a könnyebb út.

Illyés után, Ferenczi Zoltán szócikkét említem következő példaként.

„A lapok most nagyon rokonszenvesen emlékeztek meg róla, mint a kinek valóban volt befolyása a költő életére; mert e 3 év alatt Petőfi sokat tanult. Ő pánszláv-hajlamú ember volt s Petőfinek ezért is volt összeütközése vele az utolsó évben. Ezt a hajlamát a róla írók nagyon ártatlan színben kívánják most feltüntetni, bárha beismerik, hogy nagy tót volt.”

(*Ferenczi, 1893*)

A művelt, kultúrára szomjas emberek számára készült folyóirat 1893-ban megjelenő számában olvasható jellemzés, már nyíltabban nyúl a politika olcsó, de annál hatásosabb fegyvertárához. Egyértelműen megfogalmazva a bajok okozóját, mely egy tanár képében testet öltött pánszláv agitátor képében jelenik meg. Ami különös fűszert ad a szövegnek, hogy sejteni engedti azt az értelmezést, miszerint is ezt mindenki tudja, legfeljebb igyekeznek palástolni, szándékosan elhallgatni a tényeket, így nyújtva egy „hamis” jellembrázolást Koren Istvánról. A most szó egy kis magyarázatra szorul, hiszen nem kevés nyomatékkal bír a szöveg kezdetén. Tudni való, hogy 1893. április 17-én a tanító befejezte földi pályafutását, testét április 1893. 19-én örök nyugalomra helyezték a szarvasi temetőben. Mint látható a lap dátumából, egy hónap sem telt el, így értelmezhető a most szó különös nyomatéka. Számos lap állított emléket „Petőfi-tanárának”, ez olvasható ki a fent idézett sorokból is, sajnos az is látható, hogy a szerző nem volt maradéktalanul elégedett a megjelent publikációk hangvételével. Hiányérzetét pótlandó igyekezett a maga módján kiküszöbölni a csorbát, és felhívni a közvélemény figyelmét kollégáinak tévedésére. Kérdésként felmerülhet, hogy milyen késztetés vezette a cikk íróját, miért érezte ilyen sürgősnek az igazítást.

Ennek a cikknek az árnyékában más képet rajzol az Illyés-féle vélemény is, és ez az egyik fő veszélye az ilyen szabadon engedett mondatfüzérének.

A következő publikáció 1882-ben született. Ekkor Koren István a szarvasi főtanoda tanára

„Ily érzelmű lakosságot pánszláv hajlamokkal gyanusítani valóságos bűn volna; de még nagyobb bűn megkísérteni köztük tényleg az izgatást. S találkozik ember, ki újabban nagy szenvedéllyel foglalkozik e kisérettel. S ki ez az ember? Fáj kimondanunk a szomorú valót, - bár nálunk mindenki tudja, miszerint a pánszláv eszméknek Szarvason egyik fő-fő apostola főgymnásiumunk egyik tanára: Koren István.”

(*Sipos, 1882*)

A lap főszerkesztője által jegyzett cikk megemlíti azt a bizonyítékot is, melynek tudatában, már bátran nevezhető pánszláv apostolnak az idős tanár. A legfőbb vétek, mit elkövetett Koren – a cikk szerzője szerint – a „*Hlasznik*” c. pánszláv lap terjesztése a lakosság körében. A magyarellenes kirohanásairól ismert lap természetesen nem volt ismeretlen sem Koren, sem a társadalom művelt, politikával foglalkozó rétege előtt, azonban ez még nem jelent

semmilyen kézzel fogható, minden kétséget kizáró bizonyítékot. Ezt maga a „vádlott” is közölte a lap következő számában. A főszerkesztői korrektséget kihasználható, lehetősége nyílt Korennek, hogy válaszoljon a felhozott vádakra. Mint a válaszból is kiderül az öreg professzort alaposan felháborították a rágalmozó sorok, és azokat a lehető leghatározottabb módon utasítja vissza. Legfőbb érveként az életét hozza fel bizonyságul, mely számomra megindító jelleggel adott irányt, hogy lehetőségeimhez képest, magam is összefoglaljam a népszerű tanár jellemről duzzadó életművét, munkásságát. Meg kell jegyezni, hogy a Szarvasi Újság ezen számában, nem csak az érintett kapott lehetőséget, hanem a munkát adó, és a rágalmozók között nevesített intézmény is. Tatay István főgimnáziumi igazgató vette védelmébe kollégáját, ellentmondást nem tűrő hangon. Határozott fogalmazásából kiolvasható a felháborodás, mely úrrá lett rajta a lap olvasásakor. Vállalta munkatársának személyét, a tanári kar nevében szólva kérdőjelezte meg az írás valóságtartalmát. A meg lehetőségen erősre és a figyelem felkeltésére alkalmas cikknek további lapszámokban nem volt utóélete, ami talán megkönnyíti a kételkedők dolgát. Biztosra vehető, hogy egy ilyen markáns témát nem ültetett volna el a főszerkesztő, ha konkrét és valós bizonyítékokkal rendelkezik. Viszont nem szabad elmenni szó nélkül azon károkozás mellett, amit okozhat egy ilyen publikáció. Manapság a digitalizálás fejlődésével, immár a brazil őserdőből is lehetőség van arra, hogy egy 130 éve megjelent magyar nyelvű lapot újra és újra elolvassunk. Csak bízni tudunk a kutatók alaposságában, és vélhetőleg nem kerül el a témával foglalkozók figyelmét, a 19. szám után elolvasni a 20. lapszámot, melyben mind a tanár, mind a gimnázium igazgatója reflektál az elhangzott vádakra.

A következő és egyben utolsó idézet a Budapesti Hírlap 1923. január 6-án megjelenő számában található, jegyzője Neményi Imre.

„...A jóhírnevű aszódi algimnázium különben semmivel sem volt jobb, mint a korabeli hasonló más osztatlan középiskolák. Koren tanár a donátista, a két grammatista és a két szintaxista osztályt egymaga tanította olyképpen, hogy míg az egyik osztállyal foglalkozott, a többi osztályok nyelvtani és számtani feladatokat oldottak meg, szépírást gyakoroltak, vagy stílusgyakorlatokat készítettek. A tantárgyak tanítása részben magyar, részben pedig latin nyelven folyt. Koren egyébként, a szó mai értelmét véve, szintén nem volt tanár: irtalmatlanul megkövetelte a feladott leckéknek bemagolását: fegyelmi eszközei között a koplaltatás, térdepeltetés és a nádpálca előkelő helyet foglalt el...”

(Neményi, 1923)

A pontot az i-re, ha lehet ezt mondani a hajdani Vallás- és Közoktatási Minisztérium egykori államtitkára Neményi Imre rajzolta fel. Ezt különösen fontosnak tartom, hiszen az emberi gyarlóság messze hajlamos nagyobb hitelt szavazni a magasabb pozícióban dolgozó személyek számára, ehhez tegyük

hozzá, hogy pont annál a „tálcánál” dolgozott, aminek ez az egyik szakterülete. Nincs ez másként ma sem, napjainkban is nagyobb hitelt érdemel az a gondolat, mely egy magas pozícióban lévő személytől érkezik. Neményi már-már súrolja a rosszindulat határát, merészen és számomra barbár módon nyúlt a kritika eszköztárába. Mondom ezt azon megfontolásból, hogy az elsődleges cél vélhetőleg Neményi számára sem bántás volt. Az éles kritika szerintem most túl élesre sikerült, és nagyot vágott a tényszerű alapokon nyugvó neveléstörténet oldalán. Hiányoltam a már említett másik oldalt, a viszonyítást segítő, életre keltő alkotóelemek bemutatását. A másik oldal bemutatása, illetve a védelem képviselője nem váratott sokáig magára. Dr. Raffay Sándor a bányai evangélikus egyházkerület tudós püspöke vállalta a védő szerepét. Az eredeti cikknek helyet adó lap hasábjain jelent meg az egykori diák védőbeszéde. Nem szabad elfelejteni, hogy a derék püspök egykoron saját bőrén tapasztalhatta meg Koren pedagógiai módszereit, így azt hiszem igazán autentikus forrásnak tekinthető. Véleménye nem elgondolt, nem kitalált. Elképzelhető, hogy az idő megszépítette valamennyire az emlékeket, de alaptalansággal nem vádolható. Késztetést érzett a püspök, hogy nyilvánosan vegye védelmébe egykori nevelőjét a vallásügyi minisztérium volt államtitkárával szemben! Ez mindenképpen példamutató, követendő magatartás, főleg egy olyan korban, amikor szükség volt minden egyes bátor helytállásra. Tette mindezt egy olyan korban, mikor nem volt divatos szokás – talán azt is meg lehet kockáztatni, hogy elvárás sem volt a társadalmi különböző köreikben –, hogy pánszlávizmussal nyíltan vádolt embereknek a védelmére keljen valaki.

Úgy gondolom, hogy a felsorolt idézetek megjelenésének intervalluma, mely közel 100 esztendő, jól mutatják, hogy egy óvatlanul megfogalmazott és leírt vélemény, emberöltőn túl is életképes, ha ennek a gondolatnak a nyomdafesték a táptalaja.

Tételezzük fel azt az esetet, mely remélem csak képzeletem szüleménye, hogy valaki csak a fentebb említett véleményeket olvassa Koren Istvánról. Sok fantázia nem kell hozzá, hogy megjelenjen előttünk az olvasóban kialakuló kép. A képformáló magabiztos nyugalommal dőlhet hátra, véleménye megalapozott, hiszen több helyütt is hasonlót olvasott. Ennél a pontnál gondoltam úgy, hogy a legalább egy dolgozat erejéig óvatosságra kell intennem az egykori tanító iránt érdeklődőket. Ki volt az az ember, aki a *Búcsúzás* sorait ihlette, illetve felkérte az akkor még ismeretlen fiút annak megírására? Hogyan élt, milyen utat járt be, és mik vitték előre ezen az úton? Tegyük gyorsan hozzá, neki köszönhető, hogy e vers egyáltalán fennmaradt, hiszen ő mentette meg az utókor számára kézírásával. (1. számú melléklet)

Nem kerülhetem meg annak a két személynek a nevét, akik segítettek munkámat a dolgozat megírásában.

Hálával tartozom Dr. Czente Miklósnak az Evangélikus Országos Levéltár főigazgatójának, aki az önzetlen segítségével és őszinte kollegialitásával já-

rult hozzá munkám sikeréhez. A rendelkezésemre adott anyagok nélkülözhetetlen és hiteles támpontjai az írásnak. Nehéz és szinte lehetetlen lett volna felépíteni a dolgozatot ezen dokumentumok nélkül.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm Dr. Verók Attilának a Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszék vezetőjének, egyben dolgozatom mentorának segítségét.

Bevezetés

Mint az előszóból kiderült dolgozatom Koren István a Schola Latina egykori tanárának személyéről szól. Elérni kívánt célom, hogy letöröljem az idők folyamán a megítélésére rakódott kellemetlen szennyeződések. Nyilván nincs feltétlen szükség a szerény eszközeimmel nyújtott védőernyőre, és nem fogom alapjaiban megrengetni a hazai irodalomtörténet masszív lábakon nyugvó pilléreit. Egy tisztességes kiállást tanúsíthatok városom egykori jeles személyével kapcsolatban, valamint egy elvárható kötelességnek is eleget teszek, amit a munkásságomnak teret adó intézményi háló megkövetel.

Nincs egy konkrét bizonyítékom, nincs egy jól megfogalmazott mindent felülíró mondat a tarsolyomban. Nem egy mindent átíró tényt kívánok védőbeszédem magvának tekinteni. Megpróbálom felvázolni, egy becsületes család, szerény tisztességben cseperedő, de annál tehetségesebb gyermekének életútját. A tudatos iskolaválasztás, valamint a korán kialakult határozott életcél, mind egy érett gondolkodású céltudatos családból származó személyre vallanak. Igyekszem bemutatni azokat a döntő lépéseket, amiket már Koren István önállóan hozott meg függetlenül attól, hogy már meglelt férfi volt, vagy még csak helyét kereső ifjonc.

Egy rövid történeti háttérkép után a család sorsán keresztül jutok el a konkrét személy életútjához. Be kell mutatni egy általános helyzetképet a 19. századi oktatásról, valamint az árnyaltabb összképhez elengedhetetlen az aszódi latin iskola részletes ismertetése. Szót kell ejteni a pánszláv törekvések kialakulásáról, dokumentált eseményeiről, illetve a szabadságharc azon momentumairól, melyek történetünkben fontosak, illetve azokat a viszonyrendszereket, amik a szabadságharc, valamint a nevezett tanító között húzódtak.

Koren aszódi munkássága szorosan összefügg a latin iskola működésével, fénykorával. A dolgozatos hétköznapiak, a kötelezően- illetve önként vállalt feladatok részletes bemutatása, valamint az életpálya következő, már nem aszódi szakasza szintén segítségemre lesz, hogy a kitűzött célt elérjem.

Dolgozatom végén egy összegzésben szeretném újra röviden összegyűjteni azokat az általam fontosnak ítélt sarokpontokat, amik bizonyítják meglátásomat.

Mindenképpen szeretném leszögezni, hogy a téma kibontását nem tekintem lezártnak. Már most látszik, hogy a választott téma magában rejt újabb és

újabb szunnyadó izgalmas kérdést. Számos olyan szílat szeretnék felfűzni a választott témára, melyek lehetőséget biztosítanak a folytatásra, illetve újabb lehetőségeket adnak a tudományos kutatók kezébe.

Történelmi háttér, pánszlávizmus

A 18. század végére a társadalmi mozgólódások, szervezódések új formája bontakozott ki. A kor szellemének megfelelő, vagy inkább elé mutató polgári események leporolták az addig célokot, és a nagyobb egységeket átfogó nemzeti mozgalmak minőségében jelentettek különbséget az addigi „civil” szervezetek eszmerendszerétől. Egyszerre küzdöttek a nyelvi- a politikai-, kulturális nemzeti értékekért, a célok eléréséhez egységes, komplex megoldásokat kínáltak. A 18. század végén a nemzeti-polgári eszmerendszer igényeit megfogalmazó értelmiség volt az egyik fő mozgatója a változásoknak, egyben megfogalmazhatjuk azt is, hogy ezek 18. század második felében zajló események indították el a modern nemzetek kialakulását. Az új gondolatok egyik fő iránya, hogy egész Európát új alapra kell helyezni, hiszen a földrész nem csak néhány család „tulajdona”, melyet öröklés útján a családon belül továbbad. Sokkal több az öreg kontinens annál, hogy elintézhethetünk néhány sablonos ténnyel: élnek benne népek-nemzetek – egy birodalmon belül több is – , sőt a birodalmon belül nem csak egy nyelven beszélnek az emberek. Ehhez a sablonhoz kapcsolódik az a megrögzült szokás, hogy ezen birodalmak határai egy-egy háború következményeként néha változnak. Alapvetése az új gondolatoknak, hogy nemzetek élnek egymás mellett, akiknek lehet rokonsági foka, lehet közös a gyökere. Sokkal fontosabb magától a birodalomtól, a nemzetek léte. Ezeket kutatni kell, ezek eredetét meg kell vizsgálni. A tudomány területén is új utak nyíltak meg, új irányokat szabtak a gondolatok. Nemzetünk tudománytörténetéből is meríthetünk példákat, hiszen Bél Mátyás is foglalkozott már ezzel a kérdéskörrel igen széles aspektusban a 17-18. században, de talán senkit nem sért meg az a vélemény, hogy a máig élő sarokpontot Sajnovics János 1772-ben megjelent *Demonstratio*, valamint Gyarmathy Sámuel 1799-ben megjelenő *Affinitas c.* műve alkotta meg. A kornak megfelelő alapossággal megírt művek a finnugor-magyar rokonság kérdéseit boncolgatják.

Nyilván a friss idea sértett érdekeket, nem nézte mindenki örömmel, viszont hosszú idő óta talán az első olyan irány amelyben egy egész kontinens ért egyet. Az érdekeiket féltők nyilván mindent megtesznek, hogy ez ne sikerüljön maradéktalanul, vagy ha sikerül is, de olyan irányt vegyen, mely számukra is megfelelő. Sokan próbálták meg úgy fordítani saját javukra a haladás irányát, hogy a jól bevált „*divide et impera*” elvét alkalmazták. Nekünk magyaroknak sem kell nagyon messzire mennünk ennek megértésére, hiszen elég ha átgondoljuk, hogy a Habsburg uralkodói elit, hogyan és milyen mód-

szerekkel rendezte úgy a sakktáblát, hogy a magyar-szlovák fél kerüljön egymással szembe. Alig nevezhető meg olyan európai nemzet, állam, birodalom, melynek életére ne lettek volna hatással ezek az évtizedek. Természetesen a szláv népek életét is formálta, elindított egy folyamatot. Ezek történeti előzményei sok azonos töre vezethetők vissza. Meg lehet említeni a kiváltságokat, melyek tartalmi elemei már egy polgári világ felé mutattak, de meg lehet említeni akár a vallási felekezetek különbözőségének a nemzeti fejlődésre gyakorolt hatását is. A 18. század második felének eseményei, mind az európai szintén, mind hazánkban új fejezetet nyitottak a művelődés-, valamint a társadalomtörténet területén, gondoljunk csak Franciaországra, vagy az 1790-91-es országgyűlésre hazánkban. Ezen a gyűlésen, mint tudjuk a horvátok, szászok már részt vehettek, mint nemesi privilégiummal rendelkezők, a szlovákoknak viszont még nem volt képviselőjük. Többnyire ennek volt köszönhető, hogy nagyobb társadalmi támogatottsága volt a horvát és szász mozgalmaknak, hiszen mögöttük állt a nemesség.

Helyes úton akkor járunk el, ha a társadalmi változások lehetőségénél meglátjuk a művelődéstörténet azon eszközeit, melyek kétségtelenül segítették a folyamatot. A nyomdák elterjedése a 18-19. században hatalmas jelentőséggel bír ezen a területen. Ekkora már kialakult könyvkereskedelemtől beszélhetünk, még ha nem is a mai értelemben. Már említhetünk állandó megrendelőket, biztos vevőkört. Meg kell említeni a könyvkereskedelem mellett az időszakos kiadványok terjedését, valamint jelentőségét. Az értelmiségi réteg a könyvek mellett már az időszakos kiadványokat is egyenrangú, mértékadó médiumnak tekintette. Értékközvetítő szerepét mindenki elismerte. Egyre nagyobb jelentősége volt a röpiratoknak, hirdetéseknek, utcai plakátoknak. A főleg politikai célú néhány mondatos írások, dokumentumok súlyát hiba lenne alábecsülni, hiszen éppen ezekben a politikailag, társadalmilag rendkívül kényes időkben óriási jelentőséggel bírt, a viszonylag könnyen aktualizálható rövid üzenetek tárháza. Mint tudjuk éppen a nyelvapolás volt az első és egyben az egyik fő szempontja a nemzetiségi kérdéseknek, amelynél szintén kardinális kérdés, hogy a nyomdászat, könyvkiadás milyen mértékben képes megfelelni a kor és az eszme kívánalmainak, valamint, hogy milyen mértékben tudja segíteni, mennyire tud biztos támaszt adni az ügynek.

Mielőtt a szláv törekvéseket megismernénk, tekintsük át azt a másik szempontot, mely hatást gyakorolt az uralkodó támogató magatartására a birodalmában lévő szlovákok tekintetében. A keleti határon túl ott volt az Orosz birodalom, mely „rokon” nemzet lévén könnyen magába szippanthatja a tőle nyugatra eső szláv népeket. A központosított osztrák állam támogatta a szláv népek „ébredését”, bár a folyamat politikai jellegét nem érezték, annak egyedüli ártatlan művelődéstörténeti jelentőségét látták, itt kell megjegyezni, hogy a Habsburg császári udvar mindég támogatta a művelődés területét. Ez a könnyelmű felfogás természetesen az idő múlásával nyilvánvalóvá válik,

mint ahogyan az is, hogy nem tudtak komplex megoldásban gondolkozni az esetleges orosz pravoszláv terjeszkedéssel. Ennek egyedüli megoldását a katolicizmus erősítésében látta a bécsi udvar, mely elgondolás természetesen a katolikus egyház kedvére volt. A Habsburg udvar tisztviselői ügyetlenkedésükben, vagy naivitásukban odáig mentek el, hogy magának Herdernek módszereit, tanait sem tanulmányozták. Mint Rátz is megjegyzi Herder felfogása a népközösségre épül, és az emberiség a népekben teljesebbé válik, és nem az államokban, így az az állam életképes, amely egy nemzetre épít, a több nemzetiséget maga alá terelő birodalom eleve pusztulásra van ítélve, mivel hiányzik belőle a nemzeti jelleg (Rátz, 2000). Talán nem túlzás politikai dilettánsnak nevezni azokat, akik a fenti eszmerendszerben nem látják meg a Habsburg birodalomra leselkedő veszélyt.

Ezek a 18. századi eszmerendszerek, gondolatok segítették világra pánszlávizmust is, mint egy nemzetiséggel foglalkozó irányvonalat, mely aztán rózsaként bontotta ki magából tucatnyi különböző intenzitású szirmait.

Magát a kifejezést egy pesti szlovák ügyvéd, bizonyos Ján Herkel írta le először 1826-ban. Munkájának címe, mely az egységes szláv nyelv nyelvtani rendszerével foglalkozott: *Elementa universalis linguae Slavicae e vivis dialectis erupa et sanis logicae principis suffulta*. Herkel elgondolás a mű létjogosultságára teljesen érthető és logikus volt, egyrészt egy egységes nyelvi mederbe terelni az amúgy is egymás mellett élő szlávokat, mely egy későbbi egység alapját képezheti, másrészt hasznos lehet az egységes nyelvi meder a nem szláv nemzetek számára is, hiszen az így létrejövő nyelvtani egységgel egy közel 70 milliós népességhez találhatjuk meg a kommunikációs utat. Sajnos az eredetileg politikai tartalom nélküli fogalom, bő évtized múltán már egy teljesen más irányú jelentéstartalommal is bővült. Ján Kollár Pesten kiadott könyvéből sokan az egyesült szláv államalapítási gondolatokat vélték felfedezni, jóllehet maga Kollár hívja fel a figyelmet az ilyen értelmezések tévedésére. Mint azóta tudjuk, ezt a negatív felhangot igazából sosem sikerült később teljesen levetkőzni (Uo., 2000).

A kezdeti lépések megtételénél két személy nevét mindenképpen meg kell említeni.

Az első August Ludwig von Schlözer, aki a szláv nyelvek, valamint a szláv történelem alapjait próbálta meg tudományos módszerekkel lerakni. A munkamódszereket bemutató munkássága jól mutatja a kor szellemi irányait. Külön kezeli a nemzet és az állam történetét. Tudományos szempontból tartja alapvető kiindulásnak, hogy nem lehet egy kérdésként kezelni pl. az orosz nép, illetve Oroszország történetét. Maradandó eredményeit a nemzetiségi kérdések vizsgálatában éri el. Konceptiója az összehasonlító módszer volt, így próbálta meg osztályozni, kategorizálni a szláv nyelveket (Uo., 2000).

Johann Gottfried Herder a másik személy, akit fontos megemlíteni, hiszen őt tartják a szláv nemzeti eszme megteremtőjének, illetve, mint Rátz könyvé-

ben is olvasható Herder a „szláv népek újjászületésének atyja”. A nemzetiségi kérdéseket kevésbé tudományos szemszögből, sokkal inkább emocionális alapon közelítette meg, így természetesen sokkal szélesebb réteghez jutottak el gondolatai. Természetesen ő is alapvetőnek tartotta, hogy a szláv nép nyelvtana, szókincse minél jobban feltérképezett, feldogozott legyen, ennek érdekében felhívást intézet a tudományos élethez, melyben arra kérte őket, hogy gyűjtsék a szláv népek dalait, majd később már a néprajz szinte összes elemére kiterjeszti a gyűjtési felhívást, jelentősen hozzájárulva a szláv öntudat kialakulásához és erősödéséhez. A felhívásokhoz egyre több tudós, értelmiségi kapcsolódott, hamarosan önálló életre kelt a mozgalom. Kettejük között a különbséget a módszerek jelentették, míg Schlözer főleg elméleti, tudományos síkon maradt meg, addig Herder az érzelmekre is erősen hatott, így sajnos elkerülhetetlenné vált, hogy egy idő után a politikai színezet ne üsse fel a fejét az eszmében. Itt van az a pont, ami után már nem beszélhetünk tovább egységes irányról, nem beszélhetünk csak érzelmi indíttatású ügyről. Ezt a korszakot tekinthetjük a pánszlávizmus romantikus korszakának, melyből később már külön-külön táplálkoztak a szláv népek, és maguk építették fel a további immár egyre erősebben politikai töltető eszmerendszerüket (*Uo.*, 2000).

Ma már pontosan tudjuk milyen fontos, hogy egy népnek, nemzetnek egy jól meghatározott történelme legyen, hiszen csak a múlt adhat alapot a jelenhez, illetve a jövőhöz, mint sajnos többször látható volt a történelemben egy nemzet elpusztítása, jelentőségének csökkentése a múltjának, illetve identitásának elvételével kezdődik.

Arató kiemeli könyvében a szlovák és a szász protestáns értelmiséget, akikre a német tudományos élet társadalma, azok eszméi, illetve a németországi tanulmányutak tettek nagy hatást. Egyben azt is megjegyzi, hogy: „a szlovák és a ruszin intelligencia papi-tanítói értelmiség volt” (*Arató*, 1960).

A dolgozat szempontjából elsősorban a szlovák nemzetiségi törekvéseket kell tüzetesebben vizsgálni. Helyzetük különbözött a többi nemzetségtől. Azon túl, hogy nem álhatott az ügy mögött a kiváltságokkal rendelkező szlovák nemesség, hiszen a felvidéken élő nemesek magukat elsősorban a Szent Korona alá tartozónak gondolták, így magyarságukhoz nem férhetett kétség. Volt még egy nagyon fontos, a többtől különböző jellemző. Az ország határain kívül nem éltek szlovákok. Elég, ha példaként megnézzük a román, vagy a szerb kisebbség helyzetét, ők jelentős „háterszági” támogatásban részesültek. Volt más fontos szempont is, mely igazolja az egyediséget, illetve alátámasztja a papi intelligenciára vonatkozó állítást.

A hazánk területén élő tótok lassabban és más eredőből indították be a mozgalom szekerét, mint tudjuk felekezeti megoszlásban legnagyobb részük a katolikus egyházhoz tartozott. Nyilván nem csak ennek, hanem gazdasági okok miatt is elfogadták a magyar államgondolatot. Hátrányt, elnyomást nem

éreztek semmiben a gyülekezetek tagjai, hiszen a lelkipásztor nem magyarul, németül szólt hozzá. A 18. század végéig vegyesen használták a cseh és a tót nyelvet, de elsősorban a cseh nyelvre koncentráltak, annak fejlettebb volta miatt, politikamentesen. Az imakönyvek, énekeskönyvek főleg a huszitizmus hatására zömmel cseh nyelven íródtak, az irodalmi nyelvre szintén a cseh nyelvet használták. A század végére a papságból kerültek ki azok, akik igyekeztek immár szervezett formában megoldani a cseh nyelvtől való elszakadást. Bernolák Antal katolikus pap nevét kell megjegyezni, ki meghatározta a kezdeti lépéseket. Elsősorban a szlovák és a cseh nemzet különbözőségeit tartotta fontosnak, egy ideológiai, történelmi és kulturális meglapozás megteremtésével. Esetünkben is fontos, hogy Bernolák kezdeményezéséhez a katolikus papok csatlakoztak, akik lehetőség szerint tót nyelven szóltak a gyülekezetekhez, míg a protestáns pásztorok a cseh nyelvet részesítették előnyben. Ezekben az évtizedekben viszonylagos nyugalommal halad a nemzetiségi mozgalom, főleg nyelvi a kérdésekre keresik a megfelelő választ. Egyelőre abban sincs egység, hogy melyik nyelvjárás használata legyen az egyedüli, mely a tót nép sajátja lesz. A kérdésekre adott válaszok között a felek egyre több politikai tényezőt visznek bele érvelésükbe, míg elérkezünk ahhoz a korszakhoz, melyben egyértelműen a politikai gondolatok élveznek elsőbbséget. A korszakot több névvel lehet jelezni (Kollár, Šafarik, Štur). A szlovák irodalom megteremtőjének tekintett Štur mozgalma is megosztó volt, hiszen a korábban említett Bernolák-féle nyugati nyelvjárást elutasítva a Zólyom környéki dialektust javasolta hivatalos nyelvnek. Ezzel sem Bernolák hívei, sem a huszita múltból táplálkozó cseh-barát körök nem tudták elfogadni. A nyelvi viták mielőbbi megoldását rohamosan sürgette az idő, hiszen mindközben egyre erősödtek a nemzetiségi mozgalmak, törekvések, melyek aztán 1848-ban csúcsosodtak ki. A magyarok nemzeti mozgalmai néhány felvidéki értelmiségi körben egyet jelentett az általuk indított mozgalomra történő reflektálással, sok esetben ezeket a magyar mozgalmakat hozták fel példaként, miszerint is közeleg a magyar veszély, jól láthatóan készülődik a magyar, hogy végleg elnyomja a tót nemzetet. A 48-as tavaszi események szinte olajat öntöttek a tűzre a szláv népek tekintetében, hiszen körvonalazódott egy független magyar állam kialakulása, ami egyértelmű veszélyt (?) jelentett számukra.

A szabadságharc leverése utáni általános depresszió és letargikus állapot hatással volt a szláv népekre is. A jelentősebb, immár számottevő mozgalmi újraindulás egészen a kiegyezés évéig váratott magára. A 19. század közepén sikerült végre megállapodni a közös nyelvben, ebben elévülhetetlen szerepe volt Hattala Márton tót nyelvtudósnak, aki rendszerezte, majd a turóci nyelvjárást alapul véve leírta a „hivatalos” szlovák nyelvtan, azt a szabályrendszert, amelyet immár az értelmiségi vezetők különböző csoportjai is elfogadtak. Ezt a nyelvet vezették be az alapfokú iskolákba, valamint több gimnázium-

umban. A közös nyelv kérdésében immár megegyezett a katolikus, valamint a protestáns gyülekezet is, mind a ketten a Hattala által javasolt nyelvet használták. A szlovák kulturális központ Turócszentmárton lett, többek között itt hozták létre a szlovákság néprajzi múzeumát, könyvtárát. Sajnálatos tény, hogy ezek a gimnáziumok egyre inkább váltak politikai szócsové, mint tanmenetet követő oktatási intézménnyé, így a magyar kormány kénytelen volt 1874-ben bezáratni ezeket a gimnáziumokat. Érdekességként illik megjegyezni, hogy ebben az évben nyitotta meg kapuit Egerben a Katolikus Tanítóképző Intézet. Szinte magától értetődik, hogy a gimnáziumok bezárása tovább rombolta a két nemzetiség, amúgy sem fényes barátságát, és természetesen tovább erősítette a pánszlávizmus politikai irányzatának híveit, eltökéltségét. Van azonban, amit feltétlenül meg kell jegyeznünk a korrektségpártatlanság jegyében. Igaz, hogy a kiegyezést követően a magyar vezetés igyekezett mindent megtenni, hogy kedvében járjon a területén élő kisebbségeknek, jogokat, lehetőségeket biztosított számukra, sőt ide vehetjük az egyházpolitikát is, hiszen igen szép számmal kerültek be szlovákok a főpapság soraiba. Az érem másik oldalát itt meg kell mutatnunk, mely számunkra nem túl dicső. Számtalan hivatalnok élt vissza hatalmával, és tudomást sem véve Deák, és Eötvös intelmeiről, erőszakos magyarosításba fogott. A haza bölcsének, illetve Eötvös személyiségének minden tekintélye sem volt elég, hogy ne legyenek túlkapások, melyek csak és kizárólag rontottak az amúgy is kényes helyzeten. A kevesebb néha több elvét kellett volna megérteni sok magyar - elefánt a porcelánboltban - hivatalnoknak, pont magyarságuk bizonygatásával rombolták le, akár a nemzetközi megítélésünket, akár eddigi törekvéseinket a békés együttélés megteremtésében (Rátz, 2000).

Érdekes és mindenképpen tanulságos megismernünk egy cseh nacionalista történész František Palacký véleményét a 48-as helyzetről. Szerinte 1848-ban történelmi szükségszerűség volt a Habsburg-monarchia, később a dualista tárgyalások alatt már markánsabban fogalmazott. A dualizmus hamarosan bekövetkező kihirdetéséről úgy gondolkozott 1865-ben, hogy az lesz pánszlávizmus legkevésbé kívánatos, de elkerülhetetlen formájának a születésnapja. Palacký egyébként mindig is tartott a magyar nemzetiségi mozgalmak erejétől, s tudta, hogy az osztrákok előbb-utóbb egyezsége jutnak a magyarokkal (Jászi, 1982).

Érzékelhető, szinte a kapitalizmussal közösen, vagy párhuzamosan fejlődő, erősödő polgári töltet a nemzeti mozgalmakban. A korábban megszokott nemesi követelések mellé új igények kerültek. Jól látható és érezhető a történelem különböző szakaszaiban felmerülő nemzeti kérdés változatossága. Természetesen jelentősen befolyásolja a kérdés erejét, amellet, hogy a történelem korszaka mellett, hogy melyik társadalmi réteg veti fel a problémát, és melyik társadalmi réteg várja a megoldást. Meg kell jegyezni, hogy ez nem magyar-szlovák jelenség. Kevés olyan nemzet él a kontinensen, amelyikre ezt

nem lehet elmondani, sőt ki lehet egészíteni azzal, a középkortól kezdve, kevés az a történelmi korszak, melyben ezt ne lehetne kijelenteni. Meg lehet azonban különböztetni olyan népet, amely az elnyomott kategóriába tartozik, valamint olyat, amely az elnyomó, vagy ahogyan Arató fogalmaz, vezető nemzetek közé tartozik. Ennél a pontnál domborodik ki a magyar nemzet egyedi helyzete a vizsgált történelmi korszakban. Egyrészt a 18. században függetlenségünk elveszett, az osztrák birodalom tartománya lettünk, mondhatni elnyomott nemzet lettünk, másrészt a hazánk területén élő nemzetségek szemében továbbra is az elnyomó, vezető nemzet szerepét töltötte be a magyar. Szomorú tény, de szinte tálcán kínálkozott a lehetőség az osztrákok előtt, hogy megnevezve a magyarokat főbűnösnek eltereljék magukról a figyelmet, illetve, hogy ne velük, hanem egymással marakodjanak az itt élő nemzetek.

Összegzésként elmondható, hogy magát a pánszlávizmust, nehéz bemutatni. Hiszen nem mindegy, hogy a kifejezést mikor használjuk. Más értelmet kap a szó, ha a 19. század első felében, az úgynevezett romantikus időszakban használjuk, más értelmet kap, ha a 19. század közepén az 50-es, vagy 60-as években bélyegzünk meg valakit ezzel a jelzővel, a hosszú 19. század végéről nem is beszélve. Mint láthattuk az sem mindegy, hogy melyik szláv közösség, nemzetiség vonatkozásában használjuk, vélhetőleg ezért is alakultak ki az évek folyamán a pánszlávizmus szóból képzett lokalitásra utaló képzetek.

A pánszláv mozgalmak szerteágazó rendszerével csak a dolgozat szempontjából fontos időszakot tekintettem át, a Koren halála utáni időszakkal ebben a dolgozatban már nem szeretnék foglalkozni.

Vallási áttekintés, a „tót egyház”

A korábbi időkhöz hasonlóan a 18. században sem hitték az uralkodók, hogy egy felekezeti tagolt, vallási értelemben sokszínű ország erős, és egységes lehet. Hitük szerint az egy államvallás követése a biztos út a fejlődéshez, az egyetlen lehetőség az erő megtartásához. Szinte nem volt olyan uralkodó, államvezető a kontinensen, aki ezt másként látta volna, aki másként kívánta volna uradalma felekezeti térképét. A folyamatosan jelen lévő reformáció, tovább erősítette elképzelésüket, illetve kitartásukat a katolikus vallás mellett. Megoldásként a kezükben volt a protestánsok jogszabályokkal történő korlátozása, valamint a hivatali életből történő kirekesztés. Gyakorlatilag az 1781-es türeلمي rendelet megjelenéséig a század első harmadában kiadott Carolina Resolutio határozta meg a protestáns vallás, így az evangélikus felekezet mindennapi életét is. Az említett rendelet értelmében a protestánsok szinte önmagukat zárták ki a hivatali életből, hiszen az előírta a pozíció vállalásához szükséges feltételként, hogy a jelölt esküt tegyen Máriára, illetve a

szentekre. Ezt természetesen egy hitéhez ragaszkodó protestáns nem tette meg (*Bucsay, 1985*).

A felvilágosodás évről-évre gyengítette az „egy az állam, egy a vallás” eszméjét, és fokozatosan növelte az egyén benső szabadságát vallási téren. Az uralkodók is egyre kevésbé érezték kötelességüknek, hogy merev korlátokkal szabályozzák a vallásgyakorlást. Mondhatni a felvilágosodás kiteljesedésével egyre halkabb lett a „csendes ellenreformáció”. II. József uralkodása alatt szinte teljesen eltompul ez a vonal, és egy liberalizált valláspolitikavette kezdetét. Mivel az uralkodó nézeteinek már korábban is többször hangot adott, így az egyházak számára nem volt meglepetés a fordulat, sőt kijelenthetjük, hogy a protestáns egyházak részéről szinte elvárásként fogalmazódott meg II. Józseffel szemben 1780. novemberétől. Mindezt sürgetendő az egyházkerületek egy beadványban fogalmazták meg igényeiket, elvárásaikat. Reflexióként is felfogható, hogy hamarosan, 1781. október 25-én meg is jelent az áhított rendelkezés, napvilágot látott az úgynevezett Türelmi Rendelet. Bátrabb megközelítésben úgy is fogalmazhatunk, hogy az uralkodó számára kifejezetten jól jött, az egyházkerületek által megfogalmazott beadvány. A Carolina Resolutio-ban megfogalmazott eskü eltörlésével megnyílt az út a protestánsok számára a hivatalokba. Ennek társadalomtörténeti hatása jelentős, hiszen az eddig érvényben lévő jogszabály számtalan tehetséget zárt ki a hivatali apparátusból, pusztán hite miatt. Ennek a károkozásnak akár helyi, de akár országos következményei is lehettek, elég ha az ország 20. századi történelmére gondolunk, mennyi tehetséget pazarolt el nemzetünk, néhány kicsinyes-primitív és ostoba ember igényének megfelelően. A megszületett új rendelet, immár elvi lehetőséget biztosított azon települések számára, ahol jelentős számú protestáns hitű család élt, hogy ideális körülmények között szabadon gyakorolhassa vallását. Legálisan építhettek templomot, már nem volt kötelező a katolikus ünnepeken való részvétel (*Mályusz, 1939*).

Ugyan a katolikus felekezet több helyütt tiltakozott a rendelet ellen, összességében elmondható, hogy a „Kalapos Király” uralkodásának hozadékai jelentős lendületet adtak hazánkban a protestáns egyházaknak. Önmagában a korszak, valamint annak eszmerendszere csak elindította a későbbi rendeletben is egyesülő gondolatokat. Ettől a felvilágosodás, valamint az evangélikus egyház kapcsolata nem teljesen felhőtlen, főleg az ezt követő időkben, de mindenképpen hozzásegítette, lehetőséget adott, hogy elinduljon a fejlődés útján. Az uralkodót túlélő intézkedés fontos mérföldköve a magyar egyháztörténetnek.

Természetesen kisebb-nagyobb változások folyamatosan jelen voltak az egyházpolitikai életben, de a következő markáns mérföldkönek mindenképpen az 1849-ben előállt új helyzet tekinthető, ha úgy tetszik újabb ajtók nyíltak meg, és új lehetőségek tárultak fel a protestáns egyházak előtt.

Fényes Elek adatait áttekintve láthatjuk, hogy az ország legnagyobb nemzetisége a magyar volt, azonban a felét se érte el az összeshez képest. Jól mutatja a Kárpát-medence multikul-turális voltát a felekezeti megoszlás is. 1848-ban 7% mutat az országban található evangélikusok száma, ennek mindösszesen negyede volt a magyar, a többi német és szlovák volt közel azonos arányban (35% német, 40% szlovák), ám valamivel többen lelket számlált a szlovák nemzetiség (*Kertész, 2002*). A hazai német közösségek igen nagy arányát teszik ki a 18. század során betelepült családok. Koren szülőfalujára, valamint annak mikrokörnyezetére pontosan ez a társadalmi tagoltság mondható el. Nagyszámú német, szlovák telepes gazdagította a Galga-mente mindennapi életét.

A szabadságharc éveiben az evangélikus egyházban a szlovákok voltak többségben, a négy egyházkerületre osztott országban háromban, jelentős szlovák nemzetiségű lakossal lehetett számolni. Azonban a teljesség igényével meg kell jegyezni, hogy önmagában a szlovák lakosságot tekintve nem lehet evangélikus többségről beszélni, hiszen a szlovák nemzetiségű lakosoknál is többségben voltak a katolikusok, viszont az evangélikus értelmiség munkássága „politikai” szerepvállalása mindenképpen markánsabbnak tekinthető. Vélhetőleg ebből táplálkozik az a nézet, hogy aki szlovák, az evangélikus. Tovább segítheti ezt a nézetet, hogy viszonylag nagyobb egységben, tömbösebb léttérben helyezkedtek el, mint a német nemzetiség. A felvidéken kívül jelentős szigetek voltak az alföldi régiókban is (*Uo., 2002*).

A nemzetiségi törekvések egyik alapvető szándéka az anyanyelv kérdése volt, mondhatni a nemzetiségi mozgalmak első igényeként fogalmazódott meg. Sokszor elhangzó vád volt a prédikációk nyelvezete, miszerint tót nyelven tartottak istentiszteletet az evangélikus egyházi pásztorok. Ebben a kérdésben szintén az egyházak – a korszak hétköznapijait, nemzetiségi, társadalmi kihívásait szem előtt tartó – reagálását tennem vizsgálat alá. Egy saját szabályzata szerinti latin nyelvű egyház, nehezen tud nyelvi területen versenyre kelni, egy liberálisabb felfogású – már ha lehet, vagy illik illet mondan egy felekezetre – kötetlenebb, pásztorainak nagyobb teret adó protestáns gyülekezettel. Kis túlzással azt is meg lehetne fogalmazni, hogy saját korlátai gátolják abban, hogy a korszak minden kérdésére, haladó választ tudjon adni.

Úgy gondolom, hogy a többször megfogalmazott „tót egyház” jelzöt jelentősen segítette a szlovák többségen, földrajzi egységen túl a prédikációk nyelvében rejlő szabadabb lehetőség is.

Az evangélikus felekezet korabeli megítélése

Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk a korszak gondolatairól és valóban reális összegzéseket szűrjünk le, meg kell ismerni a tárgyalt korban született politikai tárgyú írásokat. Megalapozott kijelentéseket csak úgy tehetünk Korennel kapcsolatban is, ha egy rövid időre felvesszük a kor szemüvegét.

Ízelítőül remek példát szolgáltat Ráth Mór kiadásában 1882-ben megjelent megjelent Protestantizmus és pánszlávizmus című tanulmány Felvidéký János tollából. Mint tudjuk a kor egyik legnagyobb és legtekintélyesebb műhelyéről beszélünk. Ráth neve egyet jelentett a hazafias érzelemmel, kereskedésében gyűltek össze és tanácskoztak a 19. század olyan személyei, mint báró Eötvös József, Deák Ferenc, vagy az emigrációból hazatérő személyek. Neki köszönhető, hogy az 1873-as bécsi vilákiállításán jelen lehetett a magyar szépirodalom. Az igazságügyminiszter rá bízta a törvények, rendeletek kiadását az ország minden nyelvén (Szinyyei, 1980). A fenti sorokból is jól látható, hogy a kiadónál megjelenő könyvek minőséget jelentettek, mondhatni garancia volt az olvasó részére. Annak ellenére, hogy az ország legjelentősebb könyvkiadója fémjelzi a könyvet, az írás hangvétele, a bőséggel használt szitokszavak, a faji felsőbbrendűségi utalások kérdéseket vetnek fel bennem a kiadó minőségi ellenőrzésének módszeréről.

A könyvben megfogalmazott alaptézisként felvetődik a kérdés, miszerint a lutheránus egyház hazafiatlan, pánszláv. Az evangélikus egyház a négy egyházkerület szemszögéből is vizsgálat alá kerül, sőt rangsorolva van a veszély fokának mértékéből. A veszély természetesen az erős hazafiatlan pánszláv mozgalmakra, személyekre értendő. Gondolati síkon megegyezik, egyben visszacsatol a korábban említett, Arató könyvében található idézetre, miszerint is: „a szlovák és a ruszin intelligencia papi-tanítói értelmiség volt”. Felvidéký írásában utal a pánszláv veszély legfőbb forrására, mozgatóira. A négy egyházkerület bemutatásánál megjegyzi, hogy: "E négy kerületnek csak lelkészi és tanítói karára akarok és fogok kiterjeszkedni" (Felvidéký, 1882). Jól látható a gondolati sík párhuzamossága, mely egyben megnevezi az eszmeiség legfőbb társadalmi motorját. Adott egy ítélet, amely mint látható egy korabeli könyvben írásban is megjelent, ráadásul az írás magára vállalta ennek a politikai „veszélynek” az elemzését, bemutatását. Fontosnak tartom kiemelni, hogy írásban, hiszen egy olyan korszakban vagyunk, ahol egyre nagyobb teret nyer a könyv, mint információhordozó. Az időszak kiadványok mellett ezt tekinthetjük a legfőbb tudáshordozónak, már kellően erős a könyvpiac azon szerepe, mely a véleményformálás egyik legfőbb támasza az értelmiségnek.

A lapok között már statisztikai számokat találunk, sőt Haan Lajosra hivatkozva odáig merészkedik a „békesség” jegyében fogant kiadvány, hogy pontos, számszerű adatokkal közli, az irredenta érzelmű evangélikus tanítók, lelkészek arányát. A négy egyházkerületben, mint olvasható 694 lelkész-segédlelkész, valamint 1530 tanító-segédtanító van egyházi alkalmazásban. Ebből pontosan (?) tudható, hogy 1441 személy hazafias érzelmű, 783-an pedig a pánszláv eszme hívei, kik nyílt ellenségei a magyar honnak, gyűlölik a magyart, mint nemzetet annak kiirtását célozták meg. Mindezt a legfőbb cél elérésének érdekében, mely nem más, mint a tót! birodalom létesítése (Uo.,

1882). Csak és kizárólag tót birodalmat említ a szerző, tehát ha szigorú bírálattal akarunk élni akár azt is megemlíthetjük, hogy már ez önmagában nem felel meg teljességet kizárólag a pánszláv eszméknek, hiszen az nem korlátozódik le a szlovák nemzetre.

Esetünkben a bányai egyházkerület a fontos, hiszen itt található Aszód. A kilenc esperességre osztott terület, mint fogalmaz Felvidék az ország szívéen fekszik. Túrócszentmárton neve sok helyen említésre kerül, mint az egyik legfőbb bázisa az eszmének, mint tudjuk a Koren család jó száz esztendővel ezelőtt innen indult útjára a jobb élet reményében, sőt az alföldi régió is több helyütt érdemel említést, mint kiemelten „veszélyes” terület. Aszód után, mint olvashattuk Koren egy alföldi városban folytatta hivatását. Ezek tükrében érdemes foglalkozni újra azzal a publikációval, mely Koren mocskolja és vádolja pánszláv agitációval. A szarvasi lap hasábjain pont ezek a közszájon forgó okok kerültek megfogalmazásra. Felvidék így ír erről könyvében: „...tény, hogy a magyar haza egységét megbontani törekvő és a magyar nemzet ellen gyűlöletet lehelő cikkek nagyobb része nem a fel-, de az alföldön gyártatik s Túróc-Szt.-Mártonba küldetik. Majd mint később írja: „...a gyűlöletet szító pánszláv lapok bejárják aztán az alföld tót egyházait...” (Uo., 1882). A dolgozat elején említett idézetek között találhatjuk azt a szarvasi újságot, mely Pánszláv agitáció Szarvason címmel hosszabban ecsetel hasonló esetet.

A cikk írója indokként említi a pánszláv izgatáshoz, hogy Koren tót lapokat terjeszt a város lakói között, valamint annak iskolájában, gyülekezetében. Vélhetőleg a cikk írója nem a dús fantáziának köszönheti az írás municióját, biztosra vehetjük, hogy voltak ilyen lapok Szarvason, Békéscsabán, sőt további magyar városokban is. Viszont semmi sem bizonyítja, hogy ezekben az esetekben Koren István jelentős közreműködése tetten érhető, az a párhuzam viszont látható, hogy melyik volt az egyik „ismérve” a pánszláv eszmék terjesztőinek, mik voltak a módszereik. Talán csak véletlen, talán az akkori közhangulatát, társadalmi állapotát tükrözi, de mind a Felvidék-féle könyv, mind a Szarvasi Ujság nevezett lapja 1882-ben jelent meg. Elképzelhető egyfajta egymásra támaszkodás az érvrendszerekben a bizonyításokban, még az estek valóság tartalmát sem szabad kétségbe vonni, magam is csupán a tanár szerepét kérdőjelezem meg.

Szeretném egy általam súlyos tévedésnek vélt tényre felhívni a figyelmet, amely további kétségeket ébreszt bennem a kiadóval kapcsolatban. Felvidék megjegyzi könyvében, hogy a felvidéken csupán egyetlen evangélikus egyházat lehet megnevezni, mely „megmagyarosodott”. Dicséretes dologként említi, egyben megjegyzi azokat a településeket, ahol nem tettek nagy haladást a magyarosodás ügyében. A felsorolásban megtalálható Aszód város neve is, „melyek egészen magyarokkal vannak körülvéve, melyekben alig található oly lakos, mely magyarul nem beszélne, és mégis ezen egyházak-

ban, ha nemis kizárólag, de legalább túlnyomólag tót nyelven vezetetik az iskolákban a tanítást, tót nyelven tartatik az isteni tisztelet” (Uo., 1882). Úgy gondolom, hogy ezen sorok mellett nem lehet elmenni szó nélkül. Először is, aki egy kicsit is ismeri az ország földrajzi térképét, de nyugodtan említhetjük a néprajzi tájegységek ábrázolását is, nem mondhat olyat, hogy Aszód a felvidék része. A Vác-Gyöngös tengelytől délre eső, a Cserhát és a Gödöllői-dombság találkozásánál fekvő mezőváros a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető felvidéki településnek. Nevezhetünk-e felvidéki városnak olyan néprajzi egységet, amely a „Palócföld” alatt terül el?

Az említett mondatok következő tévedése a városban folyó oktatásra vonatkozik. Egészen egyszerűen nem igaz, és hibás adat, hogy túlnyomólag tót nyelven folyt az oktatás, illetve az istentisztelet, ez sokkal több magyarázatot nem is igényel. Aki pedig azt állítja, hogy településünk, illetve környezete egészen magyarokkal van körülvéve, és alig van olyan lakos, aki nem tud magyarul, arra megint csak azt lehet mondani, hogy nincs tisztában a Galgamenti települések történelmével. Sokat nem kell visszanyúlni az időben, elég az elmúlt száz esztendő felületes ismerete is, hogy biztosak legyünk a tévedésben. Elsősorban nem a tárgyi tévedés az, ami kiemelendő, hiszen becsületes, lelkiismerettől vezérelt helytörténészek is vétének néha hibát, igaz nem ekkorát, de tévedni, mint tudjuk emberi dolog. Sokkal nagyobb problémának érzem, hogy az olvasók nagyobb része vélhetőleg nincs tisztában az adatok valóságtartalmával, különösen ha a megjelenés évében, 1882-ben próbálunk gondolkozni. Mennyire lehetett tájékozott az akkori ember az ilyen jellegű adatokkal? Nem rovom fel gondatlanságnak, ha valaki nem próbált meg azonnal utánajárni a ténytérülésnek, az adatok valódiságának. Vélhetőleg magam is elfogadtam volna a kor egyik legjelesebb kiadójának könyvét, mint igaz, valót, különösen abban a politikai hangulatban, amikor is érzékenyen érintette az embereket a nemzetiség kérdése. Mintha csak a máról beszél-nénk...

Természetesen nem szeretnék átesni a másik végletbe, és nem kívánok teljes felmentést adni általánosan mindenkinek. Bizonyos, hogy voltak a korban olyan, az evangélikus egyház alkalmazásában álló tanítók, lelkészek, akik mindent megtettek, hogy gyengítsék, lejárassák a magyar nemzetet. Bizonyosan voltak ezek között gyűlölettől szított, támadó felfogású személyek, szinte biztosan volt olyan, aki maximálisan kihasználta a hivatásában rejlő lehetőségeket. Vélhetőleg sok gyermek hallotta a katedráról érkező intelmeket, tanácsokat a magyarok ellen, de szinte biztos az is, hogy a szószékről is érkeztek az Írással összeegyeztethetetlen tartalmú szónoklatok, melyben a magyar, mint főgonosz neveztetett meg. A hivatáson túl gyűlésekre jártak, különböző hangvételű lapokban publikáltak, vagy éppen röplapokkal próbáltak érvényt szerezni elgondolásaiknak. Azonban a tényekben rejlő csapdába sem szabad besétálni, hiszen legalább olyan biztosan állítható, hogy nem minden lelkész,

tanító kívánt élni a „lehetőséggel”, még ha úgy is gondolta szíve mélyén, hogy egy tót birodalomban kedvére valóbb lenne az élet. Feltételezzük inkább megadva az ártatlanság vélelmét, és bizalmunkat a hitbe helyezve, hogy többségben voltak azok, akinek elsődleges iránymutatást, a könyvek könyve, az Írás adott.

Koren István

„A munka volt életeleme, a nevelés egyetlen élvezete, a közjót szolgálhatni egyetlen dicsvágya, a köztisztelet jutalma.”

(Koren István sírfelirata)

A következő fejezetben olvasható életrajzi adalékok Rell Lajos jegyzeteinek, illetve Koren István önéletrajzi jegyzetének felhasználásával készült. Rell, Koren István dédunokájaként rendszerezte a családi levelezéseket, dokumentumokat, illetve az elbeszéléseket. A tanár dokumentumai először fiához, Pálhoz kerültek. A békéscsabai lelkészként szolgáló Pál halála után az akták, illetve a magánkönyvtár megmaradt része Koren Pál vejéhez, Rell Lajoshoz kerültek. Rell a békéscsabai evangélikus gimnázium tanára, majd igazgatója volt. Az örökség rendszerezését fia, Rell Lajos mérnök vállalta magára. A családi büszkeség vezette munka hosszú éveken keresztül tartott. Érdekességként említhető, hogy irodalomtörténeti értéke miatt a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete hajlandóságot mutatott az egész anyag megvásárlására, de a család másként döntött. Az evangélikus egyház iránti elkötelezettségük és hűségük jeleként az anyagot az Evangélikus Országos Levéltárnak adományozták térítésmentesen.

A Koren család a 18. század második felében, 1770-ben érkezett meg Domonyba a felvidéki turócmegyei Turócszentmártonból. Egyszerű mesteremberek leszármazottjaként érkezett meg újonnan választott otthonába Koren Pál (*Pór és Asztalos*, 1989). A földművesek szerény kenyerén élő család könnyen beilleszkedett a közösségbe, hiszen nem „gyüttment”-ként tekintettek rájuk. Ebben a korszakban jelentős számú betelepülő családdal lehet számolni, így példájuk nem kirívó, nem egyedi. A településnek legalább annyira szüksége volt az érkező „munkaerőre”, mint a lakhelyüket, a jobb élet reményében elhagyó családoknak a befogadó közösségre.

Az alapokat megteremtő Pál, már a domonyi temetőben került elhantolásra, ezzel lezárták múltjukat, célhoz ért a vándorlás, új fejezet kezdődött a Koren család életében. Írásos bizonyíték nincs rá, hogy az utódok közül felkereste-e bárki az egykori felvidéki fészket, ami persze nem jelenti azt, hogy nem történt meg, csupán azt, hogy ezek jelentősége elhanyagolható. Még az ősi, felvidéki otthonban született Márton, gyermekkorát már Domonyban töltötte. Az 1776-ban született későbbi szücsmester kevés emléket őrizhetett

a felvidéki hazából, hiszen kisgyermekként érkezett, már itt szocializálódott és vált a falu becsületes felnőtt lakosává. Kétkezi munkából, tisztességes iparosként próbálta megtalálni helyét a Galga-menti társadalomban. 1802. november 18-án a Koren család immár másodszer kerül be az aszódi evangélikus egyház domonyi anyakönyvébe, ugyanis ezen a napon kötnek házasságot Koren István szülei. Márton a Kiskürtöből származó Trnovszky család Borbála nevű lányát veszi nőül. Az ara kisbirtokosi származása nem sokat lendít a család anyagi helyzetén jobbra továbbra is abból élnek, amit a szücsmester jövedelme a konyhára hoz (Uo., 1989).

Maga a jóságos tanító is így ír memoárjaiban édesanyjáról: „Anyám nemcsak származású, de kevésbé képes Apámat igyekezetében kellően támogatni, segíteni, a szükséges vagyont gyarapítani.” Természetesen kedvelte, szerette édesanyját, nem erről szól a fenti mondat. Sokkal inkább dicséret a fáradhatatlan édesapának, a szegénysorból származó, de onnan kitörni szándékozó nagy teherbírású családfőnek, aki igyekezett gyermekei számára az elérhető legjobbat adni. Mint látható, a gyermek is tisztában volt vele, hogy szülei nem egy társadalmi réteghez tartoztak szigorúan. Vélhetőleg édesanyja kevésbé volt munkára kényszerítve gyermekkorában, mint a család feje.

Az evangélikus egyházi anyakönyvet egyébként Márton testvére Éva „szentelte fel”, mikor is házasságot kötött Domonyban Csobán Jánossal 1798. február 5-én.

István a második gyermekként érkezett a családba 1805. december 21-én. A sors nem bánt velük könyörületesen, kemény próbára tette őket. Mindösszesen kettő gyermek érte meg a felnőttkort a hétből. Mint tapasztalható volt a korban rengeteg családnál, nagyon nagy volt a gyermekhalandóság, az imént papírra vetett szomorú „statisztikai” adat egyáltalán nem volt egyedi példa. Tanulmányozva a környező települések (Aszód, Iklad) családfáit nagyon ritka az a szerencsés család a 18-19. században, akiknél minden született gyermek tisztességes öregkorban hunyt el. Érdekes, de egyben szomorú látni, hogy nemritkán az eltemetett gyermek nevét újra használták a szülők, és később születet fiúnak, vagy lánynak a korábban elhalt testvér nevét adták. Ezt a nem mindennapi jelenséget tapasztalhatjuk a Koren családnál is. Az első gyermek édesanyja után a Borbála nevet kapta, azonban Tőle hamar el kellett búcsúznia szerető szüleinek, így a harmadik lány, aki sorrendben a hatodik gyermek volt szintén a Borbála nevet kapta, a sors kegyetlen játéka, hogy Őt is gyermekként kellett eltemetni.

A mindég becsületes szücsmesternek szüksége volt minden hitére, hogy a szegénységben ráért csapások között is példát tudjon mutatni gyermekének. Az emlékeket később megőrkítő István tisztelettel, és alázattal emlékezik apjáról: „Vallásos, a munkában fáradhatatlan, s mind amellet nagyon szegény ember volt, aki mindenkor kész nyomorogni fia javáért.”

A visszaemlékezésekből tudható, hogy az édesapa éles szemmel, hamar felfigyelt fia tehetségére, így a fárasztó munka után is szentelt időt, hogy gyermekét írni-olvasni tanítsa. A fogékony István lelkesen kanyarította a konyhaasztalon a betűket, fegyelmezett jelleme szinte az iskolai évek előtt megmutatkozott, de az is jól látható, hogy a családfő is értette az írás-olvasás művészetét, illetve. Azon túl, hogy értette vélhetőleg fontosnak tartotta, hogy fia többre vigye, mint ő maga, ehhez pedig tanulni kell. Ezt a mintát a későbbi munkássága során többször is kamatoztathatta, a céltudatosan, pontosan megtervezett jövőre épített hétköznapi meghozzák gyümölcsüket. Mindehhez nyújtott támaszt a családban a nevelés alapját képező vallásos, istenfélő világszemlélet. A reggeli déli, majd esti imákat rendszeresen Istvánnak kellett elmondania, majd később mikor már biztosan bánt az olvasással, valamint a könyvekkel, vasárnaponként a szentírást, és egyéb vallásos tárgyú könyveket kellett felolvasnia, illetve magyarázatokkal kiegészítenie. Az elemi iskolát 1811. őszén megkezdő diák, ha nem is tökéletesen, de már tisztában volt a betűk vetésével, valamint azok olvasásával. Természetesen Gaal Mátyás a domonyi elemi iskola tanítója is hamar felfigyelt a tehetséges, társai közül intelligenciájával kiemelkedő diákra.

A falu első ismert tanítója Levitán György volt 1702-ben (*Uo.*, 1989), tehát több mint 100 éve működött már az az iskola melynek minden bizonnyal kitűnő és hűséges pedagógusa volt a kis István tanítója Gaal Mátyás, aki 1812 és 1852 között, 40 évig! oktatta a domonyi diákokat (*Jakus*, 1978).

A faluban található iskola képzési anyaga hamar szűkös lett az eszes gyermek, valamint a gyermekének minél többet adni akaró apa számára, így a szomszédos sváb településre Ikladra írták át a kis Istvánt. A szülői döntésnek egyetlen célja volt, hogy Ikladon a gyermek elkezdje a német nyelv tanulását, amire a környéken a legjobb lehetőséget az ikladi iskola nyújtotta.

Az életrajz felvázolása közben meg kell említeni egy személyt, akinek döntő szerepe volt abban, hogy elindulhatott egy dicsőséges életpálya. Johannes Tonsoris – Borbély János a falu lelkésze volt az 1783-1825 közötti évben. Az éles szemű tiszteletes is hamar megérezte a nem mindennapi tehetséget, amit több alkalommal a szülők tudomására hozott, egyben kérlelte őket, hogy támogassák fiuk továbbtanulását. A mélyen vallásos apa megbízott a tisztelendő szavában, megfogadta annak tanácsait, különös tekintettel arra, hogy azok egyeztek saját meglátásaival, hiszen nem kellett különös képesség ahhoz, hogy a kis István tehetségét bárki észrevegye. Azt is mondhatnánk, hogy bármilyen közegben megfordult, ott szinte azonnal kiemelkedett intelligenciájával, szorgalmával. A tisztelendő tulajdonképpen csak megerősítette a derék szücsmester azon észrevételét, hogy fiának a sors a tudományos pályát szánta. Innentől kezdve a családfő vasfegyelemmel tette félre, gyűjtögette a pénzt fia továbbtanulásához, míg nem az 1816-os esztendő augusztus havában nekivágott a fiú a nagybetű életnek. Mint Koren is megjegyzi, „Márton

apánktól tanítói életpályára (tanítói vagy lelkészi) irányítottam”. Hátrahagyta a szülői házat és Selmecebányára költözött, hogy megkezdje tanulmányait. A mindösszesen 11 éves gyermek felnőtté meghazudtoló öntudattal indult a messzi távolba, hogy elkezdje önálló életét és saját bőrén tapasztalja meg az élet árnyékos és napos felét egyaránt. Mondhatni a sors minden segítséget megadott ahhoz, hogy a hátrahagyott gondtalan gyermeki ábrándok helyébe a felnőtt világ szürke terhei üljenek. A 19. század eleje nem volt könnyű időszak a magyar gazdaságban (sem), ennek hatásait hamar megérezte a domonyi diák is, már az első év folyamán elfogyott a sokáig kuporgatott anyagi tartalék. Kiapadt a családi bugyor. Küzdelmes diákévek várták elmúlásukat, azonban tehetségének jelei itt is kedvelté tették a tanárok körében. Kosányi és Dankó zeneiskolájában öt esztendőn keresztül tanulhatott zene-művészetet. Az ingyenes zongoraoktatást mint tudjuk, később jelentősen kamatoztatta saját diákjai nevelésében. Selmecebánya első hét évében az előkészületi (donat) iskola filozófiai osztálya töltötte ki a hétköznapi tanulmányait, egészen az 1822/23-as tanévig. Az 1825 tavaszáig tartó selmecebányai tanulóévekben már a teológiai képzés alapjait is elsajátította. Az utolsó szemesztert olyan példás eredménnyel zárta, melynek jutalma a Ráth-Teleky-féle ösztöndíj elnyerése lett. (2. sz. melléklet) A stipendiumból, valamint a zongoratanításból valamelyest javultak anyagi körülményei, amire szükség volt a további tanulmányok megkezdéséhez.

A példás szorgalommal tanuló diák, immár zenei képzettséggel felruházva utazott Pozsonyba, hogy megkezdje a teológiai és a filozófiai magasabb tanulmányait. Az 1828 nyarán, két héttel azután, hogy Budán megnyílt az első hazai óvoda, jeles eredménnyel letett candidatumot már egy céltudatos, az életét magabiztosan kezében tartó és bölcs gondolkodású fiatalember tette le. Jól igazolja az előző állítást, hogy a főgimnáziumi tanulmányok mellett, komoly zenei oktatásban is részesült, melyben legalább olyan magas elvárásokat támasztott magával szemben, mint a gimnáziumi tárgyaknál. Zongoratanulását, valamint orgonajátékát maga Klein Henrik akadémiai tanár felügyelte, akitől keresve sem találhatott volna jobbat a zeneszerető diák. A híres egyházi zenész volt az első mestere Erkel Ferencnek, szűk évtizeddel korábban pedig a 9 esztendő Liszt Ferenc zongorajátékát formálhatta. A kellő önfegyellemmel és elszántsággal rendelkező néhai domonyi nebuló a legjobb kezekbe került Klein Henrik személyében. Mindezek mellett kiegészítő zenei tanulmányokra is futotta erejéből, hiszen a pozsonyi evangélikus gyülekezet Neumann nevű, német ajkú karmesterétől zenei összhangzattant hallgatott. Az ennyire komplex és színes tanulmányokkal fűszerezett diákévek sora, egyszerre formálja a lexikai tudás mellett a jellemet is. Az egyházi zene liturgikus hangulata szilárd erkölcsű, bölcs gondolkodásra épülő személyiséget épít.

Az iskolapadban töltött 17 megszakítás nélküli esztendő mondhatni csak a kezdtet jelentette a szellem formálásában. Markáns, stabil alapokra építkezhettek a következő évek, melyek formáló hatását előre csak sejteni lehetett.

Az első hazai önálló, magyar nyelvű tanítóképző intézet megnyitásának évében, 1828-ban érkezik meg Osztrolukára, azon belül is a földesúr Osztrolucky Miklós kastélyába. Ide már tanítóként érkezett az uraság egyetlen gyermekének Gázának nevelőtanáraként, mely élete meghatározó élménye lett. Az itt töltött évek olyan ajtókat nyitottak meg a derék ifjú előtt, melyekről eddig csak álmodhatott. Öt esztendőt töltött a család szolgálatában tanítóként, mégis úgy emlékszik vissza erre a fél évtizedre, amely a legfontosabb időszak volt a saját képzésének tekintetében. Hálás feladattal jutalmazta meg a sors a korábbi évek lemondásaiért, a szűkös esztendők, így adták át gyümölcsüket. Eddig is voltak tanítványai, elsősorban zenei téren, most azonban egy több tanévre szóló megbízást kapott. Géza a földesúr fia, kiváló tehetségű gyermek volt, így Koren sem kötelezően elvégzendő munkának fogta fel a napi feladatait. Élvezettel vetette bele magát a tudomány világába. Az első grammatikai osztálytól kellett felkészítenie a gyermeket a retorikáig. Az oktatás magyar illetve német nyelven folyt. A tanító számára azonban az igazi örömet, felüdülést azok az idők jelentették, amikor saját képzését folytathatta tovább. Ehhez az Osztrolucky család tökéletes környezetet biztosított, minden feltétel adott volt, hogy egy olyan közegben művelődhessen, amely eddig elérhetetlen volt számára. Véleményem szerint ebben a helyzetben Koren a saját bőrén tapasztalhatta meg a közel fél évszázada, Kant által megfogalmazott gondolatot. A felvilágosodás jelmondatának is használt Sapere aude!, a merj a magad értelmére támaszkodni rigmus, esszenciáját szívhatta magába. Családi körben elsajátíthatta a francia nyelvet, az írás-olvasás alapvető szükségletén túl társalgási szinten bírta a nyelvet távozásakor. Ezen felül foglalkozott a latin illetve a görög nyelvvel is. Mondhatni egy az egész kontinensre felkészült tudományos pályára készen álló fiatalember vált belőle, miszerint is magabiztosan mozgott a magyar, német, szláv, francia, görög és latin nyelvben egyaránt. A nyelvészetben túl idejének jelentős részében a humanista eszmék tanulmányozásával foglalatoskodott. Ebben is nagy támaszra talált Osztrolucky Miklós földesúrnban, illetve feleségében Gosztonyi Erzsébetben, akik ellátták könyvekkel, bevonták beszélgetéseikbe, kisebb társasági eseményeikbe. Sosem tekintették szolgálónak, alkalmazottnak sokkal inkább kezelték tehetséges, egyenrangú ifjúnak. Kellő mozgásteret, szabadidőt biztosítottak számára, melyben önképzésével foglalkozhatott, elmélyülhetett tanulmányaiban, gondolataiban. Fontos szempontnak tartom, hiszen lehetőséget kapott, az eddigi iskolapados tanulás után arra, hogy maga alkossa meg véleményét, megformálja gondolatait. Az érlelésben persze benne volt az állandó láthatatlan támasz, amit a befogadó család atmoszférája teremtett, éltetett. Mindezek mellett természetesen megnyugvást jelentett számára, hogy

miközben egy teljesen ideális közegben fejlesztheti saját magát, közben anyagi helyzete is folyamatosan javul, gyarapszik. Évtizeddel korábban egy kis falu, szegény családjának diákja volt, most pedig 6 nyelven beszélő, több hangszeren magabiztosan játszó, ugyanakkor a karvezetésben is otthonosan mozgó, saját jövedelemmel rendelkező, képzett tanítóként él, egy földesúr kastélyában, ahol szabadidejét a tudományoknak szentelheti. Mint jegyzeteiben is olvasható: „A ritka nagyműveltségű szülők magasztos példáján élni tanultam”.

Koren számára távlati célként továbbra is Németország lebeg, dédelgetet vágya, hogy külhonban tökéletesítse tovább szellemét. Szorgalmasan dolgozott, hogy biztosítsa anyagi hátterét, A szükséges tanulmányokat elvégezte, ajánló- pártfogói leveleket gyűjtött maga számára, majd az így összerakott paksamétához csatolta a kormányhoz címzett kérelmét. Az útlevel iránti kérelem elindult hát Bécsbe, megkezdődött az izgalmakkal teli várakozás időszaka. Sajnos a várakozás nem hozta meg a várt eredményt, a kérelmet elutasították.

Érdekes megjegyezni, hogy az Osztrólukán töltött évek tapasztalt élet- és tanulási módokat, állította példaként a korábban tapasztalt „felületes iskolai módszer okozta hiányosságok”-kal szembe. Egyértelmű kritikát fogalmaz meg az akkori oktatási módszerekkel szemben. Vélhetőleg ezért kívánta oly nagyon a - soha nem teljesült - németországi egyetemi éveket.

Néhány hónapos beszercebányai tanítás után érkezett a felkérés, mely jelentős mérföldkő volt a pedagógus életében. Fél száz esztendő tanári pálya veszi kezdetét, ennek első huszonöt esztendeje a szülőfalu Domony közvetlen szomszédságában fekvő mezővárosban, Aszódon. Szinte túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az 1816-ban útnak indult szegény, de annál tehetségesebb gyermek, immár 5-6 nyelven beszélő, tudományos munkára felkészült férfiként tér haza, hogy elfoglalja a latin iskolában megüresedett állást. Elődje, a lelkészi munkakörben elhelyezkedő, és ezért a katedrát elhagyó Dianiska Ferenc 1831 és 1833 között, volt az iskola oktatója (*Detre, 1978*). Az itt eltöltött 22 esztendő és Koren munkásságának bemutatására, valamint az aszódi iskola ismertetésére külön fejezetben kerül sor.

A mezőváros közösségébe hamar beilleszkedő Koren szakmai minőségén túl, immár egy biztos állást magának tudható, rendszeres havi jövedelemmel rendelkező fiatalember is. Erkölcös jelleme, tudományos érdeklődése vélhetőleg nem terelte egy útra a település, akkori fiatalembereivel, vélhetőleg nem mulatott együtt a legényekkel, nem próbálta meg hősies verekedésekkel felnyitni a lányok szeméit. Azonban őt is hamar megcsapta a szerelem tavaszi illata. 1836. novemberében, hivatalos pályakezdésének 3. évében oltár elé vezette Neumann Júliát, egy özvegyasszony idősebbik leányát. Koren visszaemlékezése szerint házassága nem vonta el figyelmét az iskolai ügyek intézé-

sétől, sőt inkább fokozta buzgalmát, ha lehet mondani még nagyobb energiát fektetett munkájába.

Visszaemlékezéseiből, valamint a rendelkezésre álló dokumentumokból pontosan kirajzolódik, hogy milyen vonzalmat érzet lakhelye, munkahelye, Aszód iránt. Soha semmilyen nyomát nem lehetett felfedezni, hogy számára ez a munka megalázó, méltánytalan lenne, vélhetőleg sokat jelentett számára, hogy a szülőfalu Domony, mindössze 2-3 km távolságban fekszik. Minden túlzás nélkül állítható, ismerve a mezőváros domborzati viszonyait, illetve az iskola elhelyezkedését, hogy a munkában megfáradt tanár bármikor erőt méríthetett szülőfaluja látványában, hiszen ha az iskola ablakából kitekintett, rálátott a családi fészeknek otthont adó településre. Koren István megtalálta helyét, beillesztette magát a társdalomba. Rendelkezésre áll olyan dokumentum, mely kellően támasztja alá az iménti felvetést, de a pontosabb kép megismeréséhez még néhány adalékot mindenképpen le kell írni előtte.

1855-ben az egyházmegyei közgyűlés Őt választotta meg a szarvasi főtanoda tanárává majd esztendővel később 1856. október 14-én született egy újabb egyházmegyei határozat, amit már tettek követtek.

A zavaros aszódi esztendők, valamint a felekezet hívó szava meghallgatásra talált, így az 1856-os esztendőben az adventi ünnepekör már Szarvason éri a családot. A monogám életű család a költözéskor kapott házat lakta élete végéig, csak úgy, mint Aszódon itt sincs nyoma a költözésnek, a lakóhely változtatásának településen belül. A hely szelleme tökéletesen megfelelt Koren igényeinek, nem kisebb örökség nyomdokaiba kellett lépnie, mint az oktatási reformjaival (is) nevet szerző egykori szarvasi lelkész Tessedik Sámuel által lerakott alapokra.

Kezdetben a mennyiségtan, latin, görög és a német nyelvet kellett oktatnia, majd később a természeti tárgyak oktatása is az ő feladata lett. Egyrészt már az aszódi évek is jól mutatták terhelhetőségét, munkabírását, másrészt tudható róla, hogy különösen kedvelte a botanikát, természetrajzot. Hatalmas növényteni gyűjteménnyel rendelkezett, melyet saját gyűjtéseiből, illetve a téma iránt fogékonyságot érző levelezőpartnereitől épített fel. Ezen levelezőpartnerekkel „növénycsere” kapcsolatot is ápolt, így sikerült egy tekintélyt parancsoló állományt létrehoznia. A 6500 darabos növénygyűjteményét 25 hatalmas kötetben sikerült összefoglalnia, rendszereznie, napjainkban (2008-tól) a szarvasi városi könyvtár kezelésében található meg a gyűjtemény, Sárközi Józsefné könyvtáros 2013. szeptemberi közlése alapján a préselt növények meglepően jó állapotban maradtak meg.

Mivel a dolgozat elején említettem egy negatív szarvasi véleményt, szeretném bemutatni az általam reálisabbnak gondolt megítélést, melyet a szarvasi gimnázium történetét feldolgozó könyvben, az iskola pedagógusait bemutató fejezetben olvashatunk.

„... a gimnázium szinte egyik legeredetibb, jeles tanára. Teológiát végzett s egész életét a pedagógia szolgálatában élte le, a szó legszorosabb értelmében vett lankadatlan munkásság közepette. Már aszódi tanársága alatt háza valóságos nevelőintézet volt, ahol az udvaron, szín alatt, szobákban hemzsegték a diákok.” Természetesen a memorandum megemlíti a tót nyelv iránti vonzalmát is, de teljesen más aspektusban, mint azt egynéhányan tették. „Szívesen foglalkozott a tót nyelvvel és irodalommal is; amikor ezt félreértve egyesek megtámadták: büszkén hivatkozott erős magyar érzésű gyermekeire, unokáira és tanítványaira...”

(Nádor, 1934)

Az 1930-as években íródott könyvben kivétel nélkül mindig elismeréssel emlékeznek az egykori aszódi igazgatóra. Az első világháborús években végzett pusztítások leírásakor, már az iskola jelesei között említik.

„Betetőzte a nyomorúságot a bolsevista uralom alól felszabadító oláh katonák ismételt elszállásolása, iskolánkban való szereplésük maradandóbb nyomot is hagyott: a gimnázium jeleseinak (Tessedik, Korén, Zsilinszky stb.) olajfestményű arcképeit összezaggatták.”

(Nádor, 1934)

Úgy gondolom, hogy a könyv szerzője, valamint annak kiadója (Szarvasi Öregdiákok Szövetsége) kellő garancia, hogy elfogadjuk a tényt, Koren név szerinti kiemelése, nem minden alapot nélkülöző.

Az ideális, harmonikus szarvasi életbe kétszer sújtott le a sors csapása. Először 1865-ben, amikor is István nevű gyermeküket egyik napról a másikra elvesztették. A kiváló férfi élete erejében volt, 25 évesen letudva a hazai és németországi egyetemeket, a nyíregyházi gimnázium tanáraként november 11-én este nyomtalanul eltűnt, sosem bukkantak nyomára. Éppen csak begyógyította az idő a gyermek elvesztése okozta sebeket, máris újra próbára tette hitét a sors kegyetlen keze. Az Úr magához szólította Közel három évtizede hűséges társát. 29 év házassággal bizonyították, hogy döntésük meglapozott, egymás tiszteletére épülő kapcsolat volt. A szörnyű csapás elviselésére Koren egyedül a tudományba merülést választotta. Kettejük egymáshoz fűződő viszonyát, talán a családi sírhely oszlopán található írás jellemzi legjobban. Az 1866-ban elhunyt Neumann Júlianna neve alá a következő sorokat vésték: „Műveltségénél csak szerénysége, szerénységénél csak szeretete volt nagyobb.”

A példaértékű családban hat gyermek született:

- Emília - Pól Dániel szarvasi főjegyző felesége
- István - gimnáziumi tanár Nyíregyházán (nyomtalanul eltűnt)
- Lujza - Sziráczy János szarvasi tanító felesége

- Julia - kisgyermekként, hunyt el Aszódon (nem élhette meg 3. életévét)
- Pál - evangélikus lelkész Békéscsabán
- Julia - Kernauch Adolf evangélikus lelkész felesége Sándorfalván

Érdekes és kissé talán jellemző a munkát nagykanállal evő Koren életében a tanítással töltött utolsó évek. 1879. decemberében kérvényezte nyugdíjazását, hivatkozva az oktatásban eltöltött 46 éves szolgálatra, illetve hajlott korára. Az ekkor 74 éves nevelő azonban meglepő választ kapott a Magyar Nyugdíjintézet munkatársaitól. A jó egészségnek örvendő Koren István nagy tudását és gyakorlati tapasztalatait továbbra is igénybe kívánta venni, éppen ezért a kérelmet elutasította. A sors parancsolatait mindég alázattal viselő férfi ezúttal is elfogadta a rámm mért utat, és további három esztendőn át oktatta hazánk gyermekeit, míg el nem érkezett az 1883-as esztendő, amikor is a békési esperesség közbenjárására, de megkezdhette élete újabb szakaszát. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy egy tartalmas és minden tekintetben minőségi életpálya végére került pont, fél évszázad az oktatás szolgálatában, olyan élethelyzetekben, mikor egyszerre volt iskolaigazgató, de a gondnoki feladatokat is maga látta el. Több mint 2000 gyermek, akiknek nem csak egy-két tárgyat tanított, sokkal jellemzőbb volt, hogy 5-6 tárgyat oktatott. Mindezt képzeljük a kornak megfelelő körülmények közé.

A nyugdíjas évek megmutatták Koren számára a magány csendesen fojtogató hangulatát, hiszen egész életét nyüzsgő gyermekek, kamaszok között töltötte. Immár 17 esztendeje, hogy felesége hangja nem töri meg az otthon békés csendjét. Magára maradt. A mindenható még 10 esztendőt mért ki számára, melyben egyetlen állandó társa maradt, a tudomány.

Hajlott korában is képes volt egész nap a mező növényei között bóklászni, bízva abban, hogy rálel egy eladdig fel nem dolgozott ritkaságra, vagy csak gyönyörködött a növények természetes környezetében, és így fogyasztotta el a mindennapi gyümölcsadagját.

Dr. Nádor Jenő a szarvasi főgimnázium korabeli igazgatójának elmondása szerint Benka Gyula a szarvasi gimnázium egykori (1884-1907) igazgatója tréfásan „öreg templárius”-ként nevezte el a nyugdíjas éveit töltő pedagógust, mivel minden alkalommal ugyanabban az időben érkezett meg a templomba, magyar nyelvű istentiszteletre (*Nádor*, 1934).

Koren István 1893. április 17-én hunyt el, hamvait a szarvasi temetőben helyezték el, felesége mellé.

Az aszódi Schola Latina, egy mezővárosi evangélikus iskola

A fejezetben használt iskolai adatok, számok a Koren által megnyitott iskolanaplóból (*Matricula Schola Grammaticalis A. C. Aszódiensis Ab Anno 1834-to*) származnak, alkalmankénti hivatkozásuktól eltekintettem.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a protestáns iskolák színvonala magasabb volt, mint az állami támogatást is élvező katolikus iskoláké, kis túlzással úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a szabadság és a „saját út” ára az állami támogatás hiánya, illetve nemléte volt. Alapvetően két támasz segítette a minőségi oktatást. Az egyik a folyamatos kapcsolattartás a nyugattal, mely magában hordozta a liberálisabb, haladóbb felfogást is mely elsősorban az oktatásra, nevelésre értendő. Az elveket elfogadó egyházi vezetés, ennek bizonyítékeként is jelentős anyagi támogatást biztosított az evangélikus iskolák számára. Az iskola „fenntartói” voltán túl a működő ösztöndíj rendszer, a szegényebb sorsú tanulók felkarolása, illetve a tanárok képzésének a fontossága is hozzájárult, hogy egy jól működő komplex intézményhálózatot hozzanak létre, tartsanak fenn. A kor szelleméhez jobban igazodó, az akkori problémákra tökéletesebb választ adó nevelési felfogásuk minden tekintetben modernebbnek mondható, mint a hasonló intézmények fenntartóinak szakmaisága. Módszereik, felfogásuk korszerűbb volt, azonban ehhez szinte mindennapi küzdelmet kellett folytatni az evangélikus iskolarendszer fenntartásának érdekében. Bevételi forrásként számolni lehetett a rendszeres gyűjtésekből befolyó összegekkel, a főleg hagyatékok kezelésével foglalkozó alapítvány pénzeszközével, illetve a külföldi testvérgyülekezetek segélyeivel. Vélhetőleg az állandó odafigyelés vagy bizonyítás volt az, amely táptalaja volt a minőségi oktatásnak. Az állítás másik fele a katolikus oktatás kényelmes helyzete volt. Nem kellett naponta bizonyítani létjogosultságukat, ezt az uralkodó garantálta. Ez az a pont, amit ki lehet emelni az 1849-es év kapcsán, ez az a helyzet, mely esetünkben is fontos, hiszen itt álltak be alapvető változások. Az eddig kényes és félrebillent felekezeti egyensúly kiegyenlítődni látszik.

A Galga-menti protestáns iskolarendszer két alapvető főúri patrónus családra számíthatott, a Podmaniczky-, valamint a Prónay család személyében, akik lelkes támogatói voltak, mind az egyháznak, mind az iskolaügynek, így a Galga-mente, melynek központja Aszód két evangélikus latin iskolával is büszkélkedhetett. Az egyik a tájegység felső részén lévő Acsán a Prónay család támogatásával, a másik Aszódon a Podmaniczky család birtokán.

Már maga Koren is így írt róla:

„Aszód már száz esztendő óta az egész pesti, nógrádi és heves vidék által, mellynek közepén fekszik, a latin iskolára legalkalmasabb helynek ismertetett el. Iskolája a kitűnő jótékonyosságú földesuraság, nsgos Podmaniczky bárók által nem csak felépítettvén, hanem nagylelkűleg is patronáltatván...” Később megjegyzi, hogy: „Hitvallás és

nyelvkülönbség nélkül küldték ide a szülők magzataikat, mint olyan helyre, hol három nyelv: magyar, német és tót szinte egyaránt járatos...”

Az emlékezésbe írt száz esztendő természetesen nem az iskola alapítását jelöli, inkább bizonyítékként fogható fel, hogy már akkor is létezett. 1715-ben került a mezőváros a Podmaniczky család birtokába, mikor is Podmaniczky I. János házasságra lépett a települést korábban birtokló földesúr leányát Osztroluczky Judittal. Az ismert adatokból biztosra vehető, hogy már az Osztroluczky időkben is volt működő protestáns iskola, hiszen az aszódi evangélikusok mind felekezetiük, mind iskolájuk létezésére 1655-től rendelkeznek bizonyítékkal. Mint tudjuk a korban a lelkészi és a kántortanítói állás szorosan összefüggött egymással. A személyek dokumentáltsága elsősorban lelkészi mivoltuknak köszönhető. Az iskola épületének fizikai létének írásos bizonyítékai jórészt az építkezéseknek, átépítéseknek, illetve az adás-vételi papiroknak köszönhető. Így korábbi adat hiányában, a 18. század második felétől tekinthetjük bizonyítottnak a különálló iskolai épületet.

A 18. század második felében döntő és meghatározó esemény történt az aszódi protestáns iskolatörténetben. Szontágh Sámuel, a Podmaniczky család nevelője, majd későbbi evangélikus püspök saját pénzén megvásárolja (130 forintért – ami megközelítőleg 3 évi bére volt) az iskola fölötti telket, majd az egyháznak adományozza elemi iskola céljára. Így a régi iskolaépület előtt megnyílt a lehetőség, hogy különválva immáron „csak” latin iskolaként funkcionáljon. 1773-ban kezdődött meg az elemi iskolába, illetve a latin iskolába a képzés, valamint ez az a dátum, amikor már 2 tanító volt egyszerre az aszódi evangélikus iskolarendszerben (*Detre, 1975*).

Az aszódi triviális, majd latin iskola első ismert és dokumentált rektora Vulpinyi Mátyás volt 1662-ben, ő nyitotta meg azt a sort, melynek sorrendben 27. tagjaként megérkezik Koren István, hogy elkezdje negyedszázados itteni tevékenységét. Az illusztris sorból néhány helyi művelődéstörténeti csemegét, érdekesebb személyt szeretnék kiemelni. Farkas András az 1730-as években érkezik meg Alsósztrégovánról, ahol is a Madách-család magániskolájában tanít elsősorban nemesi ifjakat. Nagyon rövid időt tölt itt, hamar ösztetűzésbe kerül Podmaniczky János patrónussal, ugyanis rektori jogait érezte sértve azzal, hogy a báró többször beleszólt az iskola ügyeibe. Önként távozott a mezővárosból Kis Zellőre tért vissza. Sholz József (1810) volt az első, aki az egyházgyűlés határozata nyomán felvehette a professzor nevet, sajnos fiatalon bekövetkezett halála törte derékba egy dicséretesnek ígérkező karrierjét. Wallaszky János (1823-1831) inkább magánéleti eseményével hívtta fel magára a figyelmet. Az 1795-ben született férfi 1831-ben kockára téve szerencsését vásárolt egy 5 bankóforintos sorsjegyet, mellyel megnyerte a nagy bécsi Theater Lottrie főnyereményét, a ”Theatre an der Vien., nevű színházat. Ennek eladásából 250 000! osztrák értékű aranyforint ütötte a

markát, így állásáról azonnal lemondott, és elköltözött a városból. 1848-tól a pesti evangélikus szlovák egyház világi főfelügyelője lesz (*Jakus, 1975*).

Sajnos a Koren előtti, tehát az 1834. esztendő megelőző évek adatai meglehetősen hiányosak az iskola életében. A szó szoros értelemben vett dokumentáltságról csak később beszélhetünk.

Koren István iskolaigazgató nyitotta meg lapjait az 1833/34-es tanévben, annak a naplónak, mely véleményem szerint hatalmas művelődéstörténeti értékkel bír. A könyvnek a következő címet adta: *Matricula Schola Grammaticalis A. C. Aszodiensis Ab Anno 1834-to* (Az aszodi ágostai hitvallású grammatikai iskola anyakönyve az 1834. évtől.) Gondos kezek munkája formálta a lapokat, elővonalazott sorok között születtek a betűk, szigorúan folyóírással. Szolgáltat statisztikai adatokat, demográfiai-szociológiai elemzésekhez nyújt támaszt, megmutatja Alexander Petrovics kézírását, olvasott könyveit, érdemjegyeit, de nem helyezve őt fókuszba, hiszen, abban az időben nem volt több ő sem, mint egy aszodi diák a sok közül.

Besztercebányán érte el Koren Istvánt az 1833. november 19-én keltezett meghívólevél, melyet a két korábbi patronáló, báró Podmaniczky Lajos egyházi felügyelő, valamint Mikulás Dániel aszodi evangélikus lelkész, megyei esperes vetett papírra (3. sz. melléklet). A latinul írt sorokból kiolvasható akár kortörténeti leírásként is értelmezhető, miszerint is „messze vidéken nincs a hitfelekezetünknek iskolája”, mely a magasabb gimnáziumi tanulmányokra előkészít, illetve célként fogalmazódik meg az iskola felvirágoztatása. Tudomást szerezhettünk arról is, hogy milyen egyéb teendők ellátása volt az általános elvárás az iskola tanítójától. A két nyelven tartott prédikáció éppen úgy, mint az egyéb lelkészi szolgálatokba történő besegítés. Érdekes megjegyzés a szövegben, a fenti mondatra az a megállapítás, hogy „az anyaegyházban ez régidőktől volt szokásban”, tehát véletlenül sem Koren egyéni cselekedetével állunk szemben. Egészen bizonyos, hogy nem a „tót vér”, egészen biztosan nem a pánszláv eszmék mozgatták, mikor is tót nyelven prédikált a templomban, vagy éppen tót nyelven „kísért” valakit az utolsó útjára. Sokkal inkább volt feltétel a tökéletes szlovák nyelvtudás, mondhatni alapvető elvárás volt, hiszen e tudás hiányában, bajosan tudta volna ellátni a rábízott feladatokat.

Természetesen részletesen szabályozták a járandóságokat (4. sz. melléklet), amelyeket alapvetően – a kor szellemének megfelelően – két részre bonthatunk. Létezik egyfelől a forintális készpénzben kifizetett honorárium, valamint a természetben kapott javak értéke. Mint látni fogjuk erre is igen nagy szüksége lehetett a tanárnak, hiszen olyan mennyiségű munkát, feladatot vállalt magára, hogy azok lelkiismeretes elvégzése mellett, aligha jutott idő kerttel, földdel foglalkozni. Sokszor még a piacra járás is komoly nehézségbe ütközhetett. Később miután családalapításra került sor, szinte percről-percre be volt osztva a derék nevelő minden napja, beleértve a hétvégéket is.

Mielőtt tételesen számot kapnánk a javadalmazásról, érdemes, hogy ismét felidézzük, és egy pillanatra átgondoljuk a tanulmányban fentebb írtakat, milyen körülmények közül is vágott neki a domonyi kisfiú tanulmányainak. A 4. számú mellékletből jól látható, hogy nagyságrendileg mire számíthatott a 19. század első felében egy mezővárosi evangélikus latin iskola vezetője, de összehasonlításként álljon itt a városban működő katolikus iskola tanítójának bérezése a Váci Egyházmegye 1865-ös Acta Scholastica adatai alapján (*Jakus*, 1978):

Készpénz:	37 - Ft.
Föld (öles hold):	5 - Ft.
Föld jövedelme:	57.- Ft.
Összesen:	94.- Ft.

A fenti adatok szerint az evangélikus egyház alá tartozó iskolában kedvezőbb fizetési feltételeket tudtak biztosítani, mint a katolikus felekezetnél. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a város birtokosa a Podmaniczky család evangélikus vallású volt. Egy pontos korkép kialakításához minimum a szomszédos Gödöllő adatai is érdemes lenne összevetni, mivel ott a Grassalkovich család támogatását élvezték az iskolák, aki viszont az uralkodó katolikus vallás híve volt. Jelen dolgozatnak nem témája ennyire részletesen foglalkozni a javadalmakkal, amit ebből számunkra fontos, hogy a mezőváros többi tanítójához képest, Koren István tisztességes fizetéssel kezdhette meg működését a katedrán. Viszont azt is érdemes megjegyezni, hogy ez az összeg nem jelentett fényűző, kimagasló életszínvonalat. Becsületes munkával megkeresett, biztos anyagi jövedelemként fogható fel.

Az iskolai épülete (5. számú melléklet), felszereltsége, valamint a tanulói létszám a kornak és a város méreteihez képest átlagosnak mondható. Koren érkezésének évében, tehát az 1833/34 tanévben 25 diák tanult. Viszont a hamar híre ment, hogy jelentős változás ment véghez a településen, a tanár új módszereket vezetett be, egyik szobájának feláldozásával – mint tudjuk az iskola egyben Koren lakásának is otthon adott – új tantermet nyitattott, majd megbontotta a csoportokat az eredményesebb munka érdekében. (6. sz. melléklet) Munkájának eredményes voltát, talán a tanulói létszám rohamos növekedése bizonyítja legjobban, valamint az, hogy az itt töltött szolgálat alatt folyamatosan megmaradt a megduplázott létszám. (7. sz. melléklet) Csak a biztos anyagi jövedelemmel rendelkezők tudták vállalni azokat a terheket, melyet egy „messzebb” lévő iskola jelentett. A szülő–tanár kapcsolattartást jól dokumentálják a fennmaradt levelek, sok esetben ez volt a leggyorsabb legpontosabb tájékoztatás, hiszen a vidéki gyermekek sok esetben hétvégén sem jártak haza. A diákok többsége nem helybéli lakos volt, ezért a gyermek-tartás, mellyel egyébként maga Koren is foglalkozott, elsősorban az értelmi-

ségi szülőknél volt jellemző. Mondhatni, hogy Aszód kedvező helyzete miatt is népszerű lett a módosabb családok körében. Azon túl, hogy remek iskolai képzést kaptak a gyermekek vonzó volt a nyelvtanulási lehetőség is, hiszen akár a szállásadó családoknál is – de a köznapi életben is – mind a német, mind a szlovák nyelvet is elsajátíthatta a gyermek. Nagyságrendileg 100 forint volt egy gyermek egy tanévnyi szállásdíja az ellátással együtt. Fentebb olvashattuk, hogy a katolikus iskolában egy tanár egy évi bérezése volt ekkor összeg.

A Koren által összeállított tanrendek – már figyelembe véve a csoportbontásokat – részletes bemutatására jelen dolgozat terjedelmében nincs mód. Továbbá az általa használt értékelési rendszerek – melyeket egyébként előszeretettel finomított, módosított – ismertetése szintén meghaladja a rendelkezésre álló terjedelmet. A hétvégei foglalkozások, különórák rendje, már önmagukban kitöltenének egy önálló dolgozat lapjait. Ekkor működött többek között a könyvtár, ekkor voltak a hangszeres oktatások, a külön nyelvórák. Több szülő levélben kérte, hogy gyermekének a tót nyelvet is oktassa, akár megfizetett plusz órák keretében.

1. táblázat: A tanulói létszám százalékban

Felekezet	Tanulói létszám	%
Evangelikus	886	77
izraelita	128	11
Református	83	7
Római katolikus	61	5

Az iskola népszerűségét jól mutatja az is, hogy más felekezethez tartozó szülők is ide íratják be gyermeküket, ami egyben azt is mutatja, hogy bizhatunk az intézmény vallási toleranciájában. A zsidó vallás növekvő létszáma, egyben a báró tudatos telepítésének – kereskedelmi élet – következménye is.

Koren István munkásságát, és annak az iskola életére gyakorolt hatását jól mutatja az alábbi összegzés, melyet Petry Gyula tollából ismerhetünk. Az egykori gimnázium jeles tanára, igazgatója az iskola évszázados működését az alábbi jól elkülöníthető fejezetekre osztotta:

- I. A régi iskola kora (kezdetektől 1833-ig).
- II. Koren iskolája (1833-1856).
- III. A hanyatlás kora (1856-1862).
- IV. Az újjászületés kora (1862-1868).
- V. A virágzás kora (1868-tól napjainkig).

(Petry, 1901)

Fontos megjegyezni, hogy Petry Gyula a dolgozatát az 1888. június 27-én tartott, a gimnázium fennállásának évszázados emlékünnepeére írta. Nyilván azóta újabb fejezetcímekkel lehetne bővíteni az iskola életét, de jelen tanulmánynak ez nem célja.

A békés, és folyamatosan fejlődő aszódi éveket egy vitatott lelkészválasztás zavarta meg. A meghívólevelet is aláíró Mikulás Dániel halála utána, fia Edvárd került a papi székbe 1850. szeptemberében (*Protocollum*, s. a.). Az álhatatlan rosszindulattól sem mentes fiatal a töretlen népszerűségű Korent, aki egyben paptársa is volt nehezen viselte. A forradalom idején pánszlávként, 1849-től már forradalmárként „magyarkodó” személyként próbálta hírnevét aláásni. Mikulás ténykedése állandó viszályok mellett, zajlott, gyűlöletből bélelt vádaskodásaival mindég egyre feljebb ment. Végül a minisztérium hozott gyógyírt Mikulás sérelmeire, miszerint is kimondták, hogy a békétlenség fő oka az egyházmegye folyamatos beavatkozása a helyi gyülekezet életébe (*Kertész*, 2002). Jelen dolgozatnak nem célja Mikulás esztelenségeinek bemutatása – melyből bőven akad a város helytörténete során –, sokkal inkább lehet intő példa egy oktanul használt vádra. Az irigység szülte korholás feltjait nehéz eltávolítani a becsület palástjáról, amivel sajnos később is szembesülnie kellett politikától egyébként tartózkodó tanárnak.

Mindenképpen meg kell említeni a Bach-korszak oktatásügyének aszódi vonatkozásait. A germanizáló kormánypolitika különösebb nehézséget nem okozott a tanárnak, hiszen a német nyelvet magas fokon bírta, így a német nyelvű oktatás sem okozott problémát. Az iskolák számára „ajánlott” német tankönyvek viszonylag hamar kiszorították a tanteremből a magyar nyelvű tankönyveket. Koren jellemét mutatja, hogy a döntéssel nem értett egyet, és ezt a nézetét többször nyíltan hangoztatta Így történ, hogy egy esperességi látogatás során ezt a véleményét sem rejtette véka alá, állást foglalt a kormányzatnak nem tetsző, tiltólistára került Ballagi-féle tankönyvekkel kapcsolatban. Bátor kiállása nem vezetett eredményre, sőt 1854. május 16-án a helytartóságtól dorgatóriumot kapott érte. Az eset kapcsán két momentumot kell megemlíteni. Az egyik szomorú tény, hogy lelkésztársa Mikulás sem mulasztotta el értesíteni a hatóságokat a magyar könyvek használatáról, a másik, mely talán kicsi gyógyír a sebekre, hogy a következő esztendőben a budai helytartósági iratokban Koren érdemes pedagógiai működésének elismerését találjuk (*Petry*, 1901).

A szabadságharc utáni években (1852-1870) az iskola felügyelője báró Podmaniczky Ármin volt. Erejükhöz mérten a család igyekezett minden megadni az iskola számára, megpróbálták megfelelni minden követelménynek, de nem kerülhették el sorsukat. Az 1853/54 tanévtől alkalmazzák Mocskónyi Ágostont segédtanítónak, hogy ezzel is emeljék az iskola színvonalát, és könnyítsék Koren dolgát, de így sem tudnak megfelelni a kellő felszereltségnek. Míg az egyház folyamatosan elismerte az oktatási intézmény

gymnasium mivoltát, a kormány nem így tett. 1854-ben először csak magángymnasiumnak nevezik, majd az év szeptemberétől teljesen megfosztják a gymnasium jellegétől, ezzel a latin és a görög nyelv oktatását is kizárják az intézményből (*Uo.*, 1901).

Természetesen Koren, amíg csak lehet mindent megtesz a minőségi oktatás érdekében. A kizárt nyelvek oktatását innentől kezdve többször lakásán folytatja szabadidejében. Mint korábban olvashattuk az iskola következő korszakát a hanyatlás korszakának nevezték el. Ez a korszak egyértelműen Koren távozásával datálható. Az egyedül maradt Mocskónyi Ágoston mindent megtesz, hogy az iskola színvonalát megtartsa, de egyedül képtelen megbirkózni a mostoha körülményekkel, és a reá nehezedő terhekkkel, elvárásokkal.

Az iskola könyvtára

Podmaniczky Lajos báró (1803-1872) zenész-zeneszerző nagyvilági életmódján hamar megmutatkozott, hogy nem ért a pénz kezeléséhez, valamint az, hogy a művészet nem mindig kifizetődő. Családi segítséggel sikerült váltani, és a bohém életmódot felhagyva a *Magyar Kertész* című lap szerkesztője, majd az aszódi evangélikus egyház világi felügyelője lett. A báró a családi tűzhely mellől hozta műveltségét, hiszen nagyapja és apja is Podmaniczky II. Sándor rajongott a tudományokért és a művészetekért. A család később is lelkes patrónusa volt a művészeteknek. Kiemelkedő gyűjteményeik nem csak könyvekre korlátozódtak, jelentősnek tekinthető a fegyver-, és a képzőművészeti gyűjteményük is. A egyház iránti elkötelezettségüket jól mutatja, többszöri nagylelkű adományuk. Ezek közül talán a leghíresebb a kiskartali Podmaniczky Géza és Degenferd Schomberg Berta-féle főúri könyvtár, melyet a család az evangélikus egyháznak ajándékozott az eredeti bútorokkal együtt. Ez napjainkban az Evangélikus Országos Könyvtár, *A Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház Podmaniczky-Degenfeld Könyvtára* néven az intézmény egyik legértékesebb gyűjteménye, mely nagyságrendileg 28 ezer kötetből áll.

A Matriculából pontosan megtudható, hogy az iskola könyvtárának alapja-it báró Podmaniczky Lajos rakta le (*8. sz. melléklet*).

Az érdekesség kedvéért egyetlen adományozót külön is megemlítenék, ezt a könyvtári leltár 65. számú tételénél olvashatjuk: *Die Wiedereroberung Ofens – Budavár visszafoglalása* (az adományozó: Petőfi Sándor). Az első kölcsönzési dátumnak 1834. december 14-ét jelölte meg. Aki jól akart teljesíteni az iskolában, annak rendszeresen kellett gyakorolnia a nyelveket. Ebben a hat nyelven beszélő Koren István kitűnő példát mutatott. A kölcsönzésekből jól látszik akár Petőfinél, akár baráti körénél, hogy rendszeresen kölcsönöztek német, francia és latin nyelvű könyveket is. Biztosan tudható, hogy az iskolának nem volt külön könyvtárosa, ezt a teendőt is a tanító látta el a többi mel-

lett. A tanulói létszám növekedésével az iskola mindeneséne is számottevően szaporodtak feladatai. Ne feledjük, hogy tankönyvek hiányában, rengeteg jegyzetet Koren készített, a megnövekedett feladatok mellett vélhetőleg kevesebb ideje jutott a könyvtári rész ügyintézésére, adminisztrálására. Ilyenkor néha egy-egy felelősségteljes diák került a könyvtárosi pozícióba. A Matricula adatai alapján 1837. szeptember 11. és 1837. november 3. között Petőfi Sándor volt a könyvtáros, így a nevezett dátumok közötti kölcsönzések Petőfi kézírásával kerültek be a naplóba. (9. melléklet) A kicsiny méretű, de hasznosnak mutakozó gyűjteményt a diákok előszeretettel használták. Az adomány nem nagyságával hívja fel magára a figyelmet, sokkal inkább volt gesztus, hála értékű. Ahogy olvashattuk a báró kifejezett óhaja volt, hogy ez a kikezdhetetlen erkölcsű, és hatalmas tudású ember szolgáljon az iskolában. Talán a hívó szavakat elfogadó tanárnak ezzel a személyes ajándékkal hálálta meg a báró a szolgálatot. A kapott könyvcsomag áttekintése után láthatjuk, hogy a főúri osztály figyelmet fordított saját maga művelésére. Megfigyelhető a többnyelvű összetétel az iskolán kívül pl. a Podmaniczky család által birtokolt könyveknél is, hogy a család milyen nagy gondot fordított a művelésre azt az alábbi adatokból is láthatjuk. A többször is „tótbarónak” gúnyolt család, egy nyelvileg-politikailag teljesen korrekt, a szélsőségeket mellőző, az iskola céljait, minőségét szem előtt tartó gyűjteményt adományozott, mely megfelelt egy vallási-nemzetiségi toleranciát hirdető intézmény számára.

Koren István levelezései

A fejezetben kizárólag az Evangélikus Országos Levéltár anyagában megtalálható gyűjteményt vettem alapul. A gyűjteményről korábban, Koren István életrajzi fejezeténél szóltam bővebben. A fennmaradó több mint félezer levélből természetesen számtalan tanulmány, elemzés készíthető, jelen dolgozatban egy átfogó képet igyekszem adni, erősen szorítkozva a számunkra fontos összefüggések bemutatására. Elsősorban az írások nyelvezete, néhány esetben annak tartalma is vizsgálat tárgyát képezte. Általánosságban elmondható, hogy a levelezések zöme hivatalos irat, zömmel a munkához tartozó kapcsolattartásra épít, amit további két részre lehet osztani. Egyfelől a felekezeti vonal, másrészt a tanári állással kapcsolatos levelek. Ezen kívül két nagyobb csoportot lehet biztosan körülhatárolni. Az egyik a családi levelezések anyaga, a másik a baráti kapcsolattartás. Az egy-két levél erejéig nyúló, egyik kategóriába sem sorolható levelekkel jelen dolgozat nem foglalkozik.

Az evangélikus lelkészekkel történő kommunikáció a következő számokat mutatja:

2. táblázat: A levelek megoszlása nyelv szerint I.

Levél nyelv ve	német	latin	magyar	tót (szlovák)	Fran- cia	Ösz- szes:
darab	97	12	84	1	2	196

(Részletesen lásd a 10. számú melléklet)

Elkerülve a részletes elemzéseket jó látható, hogy a zömmel 1832 és 1877 között íródott levelek elsősorban német és magyar szövegezéssel kerültek papírra.

Ugyanez a mérőszám a családi (két fia) kapcsolattartásánál a következőképpen alakult:

3. táblázat: A levelek megoszlása nyelv szerint I.

Levél nyelv ve	német	latin	magyar	tót (szlovák)	Összes:
Koren Ist- ván	42	0	7	1	50
Koren Pál	12	2	4	0	18

Meg lehet még említeni Koren Emmát a tanár úr unokáját, aki magyar nyelvű sorokkal köszöntötte szeretett nagypapját születésnapja alkalmából (*11. számú melléklet*).

A tanárok-tanítók közötti levelezés is hasonló arányokat mutat, amiből hibás lenne levonni azt a következtetést, hogy levelezőpartnerei nem bírták a szlovák nyelvet. Az Osztrólukán született Melczer Lajos későbbi evangélikus gimnáziumi tanár, aki korábban Pozsonyban végzett hittanszakot, szinte biztosra vehetően jól beszélt a tót nyelvet. Említhetnék az előbbi testvérét Melczer Jánost, ki hasonló tanulmányok után lett rákoskeresztúri evangélikus lelkész. Lajossal magyarul és latinul, utóbbival német nyelven értekeztek. Melczer Jánost mint tudjuk, halálra ítélték a szabadságharc leverése után, mivel bátran a magyar ügy mellé állt. Kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot és szabad szellemű pünkösdi egyházi beszédet tartott (*Szinnyei*, 1980). Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az amúgy is érzékeny időszakban nem kívántak szélsőséges eszméket pártolni, illetve a szlovák nyelv még nem volt alkalmas arra, hogy választékos, a szakmai nyelvet is magában foglaló eszmecsérét folytassanak rajta. Példaként említhetem az aszói kollégát Mitsinay Endre tanítót, aki bizonyosan beszélt a tót nyelvet, hiszen Korennek is küldött ilyen nyelvű levelet, de a többit magyar nyelven írta.

Több bizonyosság is van rá, hogy akivel biztosan megtehetette volna, sem beszélt mindig tót nyelven.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért nincs több szlovák nyelvű levél a gyűjteményben. Erre pontos és megbízható választ nem lehet adni. Alapvetően két magyarázat lehetséges.

Az egyik, hogy ezek a levelek sosem léteztek. Használatosabb, kézenfekvőbb volt a német-magyar-latin levelezés. A másik lehetséges magyarázat – illeszkedve napjaink divatos összeesküvés elméleteihez –, hogy a több évtizedes tárolásban, esetleg a későbbi feldolgozás során a szlovák nyelvű leveleket kiválogatták, egy kedvezőbb elbírálás jegyében. Azonban erre semmilyen konkrét bizonyítékunk nincs, se a levelezőpartnerek gyűjteményében, sem Koren levéltári dokumentumaiban eddig nem találtam olyan anyagot, mely a „tisztogatás” gyanúját felvethetné. Úgy gondolom, hogy amíg nincs ilyen irányú tárgyi bizonyítékunk, addig csak és kizárólag az első magyarázat fogadható el.

Összegzés

Láthattuk azt a nehéz történelmi korszakot, melyben egy, a társadalom alsóbb rétegéhez tartozó családnak néha földrajzi helyét is meg kell találnia, a könnyebb élet reményében. Néha hosszú vándorlás, költözés kell ahhoz, hogy a felemelkedés, kitörés halvány fénye egyáltalán besüssön a családi ház ablakán. A sokszor meseszerű folyamatokat követve láthattuk, ahogyan egy szegény gyermek a család többi csemetéje közül nekivág a világnak, majd sikeresen, szinte egy másik társadalmi réteg tagjaként tér haza. A kor egyik legkézenfekvőbb, legelérhetőbb felemelkedési lehetősége volt az alsóbb osztályok számára – akár csak ma – a tanulás. A társadalom és akár a család mélyen vallásos felfogásával párosulva ez sokszor a lelkeszi hivatást is jelentette egyben. A cél eléréséhez elengedhetetlen azonban, hogy az akarat, tehetséggel és szorgalommal is párosuljon. Esetünkben a megkérdőjelezhetetlen hit által táplált családi háttér szolgált útravalóként, a tehetséggel és szorgalommal is megáldott gyermek számára, hogy célját fegyelmezett életvitellel elérje. Kétség sem férhet hozzá, hogy a hit volt az, ami markánsan végigkísérte Koren István sorsát, életét. Azt az életutat, melynek gyökerei ugyanúgy tartalmazznak magyar, mint tót hajtásokat is. Sosem tagadta, de nem is kérkedett vele. Sem egyikkel, sem másikkal. Tót agitátorként való említése sértette önérzetét, de nem kívánt a magyar nemzet hőse sem lenni. Az ellene felhozott vádakra a józan ész szavával válaszolt, a hivalkodás nem tartozott jellemvonásai közé. A szabadságharc idején is tudta, hogy az általa tehető legnagyobb szolgálat, ha az iskolai- és lelkeszi tevékenységét folytatja szolgálati helyén. Nem azért utasította vissza az ellene felhozott vádak, mert vágyott a „másik oldal” dicsfényére, ez sosem motiválta. Felháborodásának oka, hogy

a vádak hamisak voltak. A tisztességet vágyta függetlenül attól, hogy folynak-e harcok, vagy sem. Munkásságát, szolgálatát elfogadta, mint számára rendelt utat.

Nem találni semmi nyomát a munkával töltött félszáz esztendőben arra, hogy bármilyen irányban eltért volna a helyes úttól, legyen az pedagógiai-, vagy akár hitbéli kérdés. Mit is nevezhetünk helyes útnak Koren István esetében? Egyrészt a választott pályának megfelelő szigorúan szakmai alapon nyugvó munkásságot, másrészt a tekintélyt megtartó, azt példaértékűre emelő magánéletet. Úgy gondolom, hogy ebben a két kérdésben nehéz csorbát találni, de nyugodtan megemlíthetjük szabadidős tevékenységeit is. Ezek közé tartozik egy korábbi fejezetben említett növénygyűjteménye is, mely több évtizedes munka gyümölcse. Azt a kevés szabadidőt, amit kimért számára a szolgálat gyakran töltötte a határban bókászva, újabb és újabb növények után kutatva.

Azonban nehéz védekezni a kicsinyesség szülte tüskék ellen. A legfőbb baj a rosszindulatban fogant és Korennel szemben felhozott vádakkal, hogy legtöbbjük megfoghatatlan. Mikulás D. Edvárd pánszláv vádját a gonoszság, a tudatos rosszindulat szülte. Szakmai feltékenységben hevült indulatai egyértelműen az igazgató lejárátását szolgálták, amire konkrét bizonyíték is van esetében. Gondoljunk csak a szabadságharc idejére. 1848 előtt még lelkes pánszlávként jellemezte kollégáját Mikulás, felhívva a figyelmet a tanár mozgalmi szerepére, majd esztendővel később már magyarkodással vádolta meg, amiből magam arra következtetek, hogy szemben Korennel, Ő maga volt az aki köpönyegét hol így, hol úgy forgatta. Egyfelől gondolhatnánk, hogy micsoda hitehagyott mozgalmi ember az, aki ilyen gyorsan fordul, másrészt viszont logikailag sem áll össze a kép, hiszen pont a szabadságharc leverése után lehetett volna meglovagolni a magyarelles mozgolódást. A város helytörténetét kutatva eddig nem sikerült pontosan kiderítenem, hogy miben nyilvánult meg az emlegetett mozgalmi szerep. A kicsiny mezőváros hétköznapijaira nem volt jellemző a politikai mozgolódás.

Egyetlen egy tény róható fel „vétségként”, hogy használta a tót nyelvet (is!) munkája során és a köznapi életben is. Ez igaz, de legalább annyit, ha nem többet használta a magyart és a németet, ahogyan a település harmada. Mint tudjuk ebben az időben teljesen hétköznapi volt egy multietnikus kisvárosban, mint pl. Aszódon, ha egy pékségben valaki németül, magyarul, vagy éppen szláv nyelven kérte kenyerét.

Lelkészi teendőinél sem tehetett másként, a végtisztességre felsorakozó tömeg ugyanúgy hallhatta őt tótul, németül, magyarul, ahogyan azt a helyzet és a „fenntartó” megkívánta. A gimnáziumi értesítőben láthatjuk, hogy havonként egy alkalommal németül, és egy alkalommal tótul is kellett szónoklatot tartani, sőt a communia alkalmával is szükség volt a nyelvtudására. Amennyiben a lelkész németül szolgáltatta az úrvacsorát, abban az esetben

tótul kellett hitszónoklatot tartania, de ugyanez igaz volt fordított esetben is (Petry, 1901). Ki lehet mondani, hogy Koren idejében tót és német nyelvtudás nélkül aligha vállalhatott valaki lelkészi, vagy tanári megbízást, egy Aszódhoz hasonló adottságokkal rendelkező városban.

Próbáljuk meg a megközelítést a fogalmak oldaláról, és idézzük vissza egy pillanatra a rágalalmazások mondatait:

„*Ő pánszláv-hajlamú ember volt s Petőfinek ezért is volt összeütközése vele az utolsó évben.*” – írja Ferenczi Zoltán, de Illyés sem tesz másként, lelkes agitáló pánszlávokról beszél Aszódon. Mint tudjuk Petőfi 1835-ben került a városba. Milyen erős politikai indíttatású pánszlávizmusról beszélhetünk az 1830-as években? Azokban az években, mikor még az egyetlen elfogadott irodalmi nyelvben sem tudtak megegyezésre jutni a felvidéken. Mivel, mind a ketten egyértelműen az aszódi évekre gondolnak, nem vetíthetjük a 19. század második felében használt politikai töltést. Sajnálatos tény, hogy a szlovák nyelvben történt egyezésre jutást koszorús költőnk már nem érthette meg. Ezek azok az évtizedek, ahol maguk a protestáns lelképásztorok is a cseh nyelvet részesítették előnyben, úgy prédikáltak. Feltehetjük a kérdést, hogy vajon melyik mozgalomhoz tartozott Koren? Elfogadta a Bernolák-féle nyelvészeti javaslatot, vagy a Štur-féle mozgalom lelkes híve volt? Eddig nem bukkantam nyomára olyan adatnak, mely igazolná, hogy Koren állást foglalt volna ebben a kérdésben. Mikulás Edvárd szemében szálkát jelenthetett, hogy éppen a turóci nyelv lett a hivatalos, és éppen Turócszentmárton lett a szlovák kulturális élet központja, ahonnan mint tudjuk „kollégája” is származott.

Petőfivel kapcsolatos nézeteltéréseit is szeretik egybemosni a nemzetiségi kérdésekkel, ami nem meglepő, hiszen kínálja magát a lehetőség. Úgy gondolom, hogy itt sincs másról szó, mint egyszerű sztereotip megközelítésről, mely a Nemzet Költőjével egybekapcsolva, azzal ellentétes pólusra helyezve kézenfekvő, hatásvadász megoldás. Találkozásuk idején, egy a koránál érettebb, hevesebb vérmérsékletű kamasz volt a sok közül. Szó sincs még Petőfi Sándorról a költőóriásról. Legyünk őszinték, nem kell túl nagy dolognak történnie, hogy egy forrófejű kamasz összetűzzön tanárával. Nem volt ezzel másként e sorok írója sem, és talán más is látott már példát rá. Emberi gyarlóságunkból kiindulva, talán nem túlzás azt állítani, hogy Petőfi egyre nagyobb ismeretsége, népszerűsége sorra nyitotta meg az emlékezés ajtóit, míg végül már olyanok is emlékeztek egy-egy történetre vele kapcsolatban, akik soha nem találkoztak vele. Ezekben a kérdésekben is inkább támaszkodnék a tanári jegyzetekre, visszaemlékezésekre. Kifejezetten sajnálom, hogy sem Illyés, sem Ferenczi nem támasztotta alá hivatkozással, vagy bármilyen egyéb bizonyítékkal állítását. Ezek hiánya csak a kételyeket erősítik, illetve bátorságot adnak a végső következtetéshez.

Úgy gondolom, hogy az elhangzott jelzők egyenes rágalmak, azokat semmi nem támasztja alá, semmi nem bizonyítja. Sajnos arra sem kaptam választ

egyik „rágalmazótól” sem, hogy önmagában baj-e, ha valaki pánszláv érzelműnek tartja magát a 19. század első felében.

Igyekeztem rávilágítani arra a korszakot sokszor megelőző mentalitásra, mely a városban, uralkodott, köszönhetően a Podmaniczky családnak. Az iskolában alkalmazott vallási tolerancia nem csak a tanító saját értékrendje szerinti, azt szigorúan elvárta az iskolát támogató főúri család is, akik egyébként éppúgy támogatták a település katolikus templomának építését, mint az evangélikust. Mint olvashattuk remekült megfértek egymás mellett az iskola-padban az evangélikus, református, katolikus, és az izraelita tanuló is. Azt hiszem ez is jól szemlélteti az intézmény, sokszor korát megelőző nyitott szemléletét. A nyitott szemléletet meghonosító, az iskolát felügyelő család egymással főleg németül beszélt. Ezek ismeretében a Podmaniczky család tagjait vádolhatjuk-e germanizmussal, vagy nevezhetjük-e Őket a német birodalom „ügynökének”? Nevezhetjük-e hazafiatlan viselkedésnek?

A több tíz évet felölelő levelezések sem erősítik meg Koren pánszláv mozgalmi törekvéseit. Létezik, hogy titkolta családtagjai, kollégái előtt igazi arcát? Vélhetőleg nem, hiszen önmagában a szlovák nyelvnek a használata még nem von feltétlenül politikai célokat magával, de ha így is lenne, vajon a családi berkeken belül miért nem a tót-szlovák nyelvet használják. Elnézést a kifejezésért, de micsoda botcsinálta pánszláv agitátor az, akit a saját unokája magyar nyelven köszönt fel születésnapja alkalmából? Bizonyos, hogy gyermekei is bírták a tót nyelvet, hiszen a gyűjteményben található ilyen levél, így kizárható az a feltételezés, hogy a nyelvtudás hiánya miatt leveleztek német, illetve magyar nyelven. Kollégái, pályatársai bizonyosan beszélték a nyelvet, de itt is csak elvétve találni szlovák nyelven íródott levelet.

Sikerült megvizsgálni a Koren számára adott emléklapokat, jókívánásokat. Az arány itt is hasonló, sőt itt is kizárható, hogy a nyelvtudás hiánya lenne a fő ok, hiszen a pozsonyi iskolát elvégzők teológusok vélhetőleg bírták a szlovák nyelvet. A kis cédulák elsősorban német, magyar és latin nyelven íródtak, de találhatunk tót és görög nyelvű szövegeket is.

Megközelíthetjük a kérdést a fonák oldalról is. Túlzott magyarkodásnak, politikai izgatásnak tekinthető-e egy idegenbe került hazánkfiának leszármazottja, ha külföldön is ápolja szülei-nagyszülei nyelvét? Eszünkbe jutna ezt vádként felhozni? Mindezt ültessük át a 18. századba, amikor is a Koren család Domonyba költözik, még határátlépésről sem beszélhetünk.

A mai kor szelleméhez igazítva végkövetkeztetésem, hogy napjainkhoz hasonlóan, akkor is könnyen dobálózta, és előszeretettel használtak nehezen cáfolható, védhető vádak egymásra az emberek. Ezek elsődleges célja a „politikai” haszonszerzés. Gyarlóságunk nem változott. Önmagában nehéz megfogni a pánszlávizmust, hiszen rendkívül szerteágazó, összetett kérdéskör, éppen ezért nehezen védhető. Szinte elég ha fogad egy tót nyelvű köszönést, már a nyelvet bíró személyként ragasztható rá a bélyeg. Társadalmi is-

meretinkből tudjuk, hogy a nehezen védhető és önmagában riadalmat keltő motívumok hatásos „fegyverek”. Szinte kivétel nélkül találunk célba, és könnyen mozgathatók vele a tömegek.

Sok hasonlóságot, párhuzamot fedezhetünk fel abban a tekintetben, hogy a jelzők használatával sajnos ma sem bánunk körültekintően. A politikai haszonszerzés reményében alkalmazott retorikai elemek, szinte soha nem születnek pozitív eredményeket. Realizálható társadalmi hasznot egyszer sem hoz a konyhára, viszont jól bevált mechanizmusokat indít el, a demagógia olcsó fegyvertárával.

Koren István életének feldolgozása lényegesen meghaladja, a dolgozat méreteit, legfeljebb csak kezdete lehet valaminek. A tanulmány lehetséges továbbvitelét a következőkben látom:

- Koren pedagógiai munkásságának részletes bemutatása. Tanmenetek, értékelések.
- Egyházi levelezések vizsgálata.
- A Koren által vezetett iskolanapló - *Matricula Schola Grammaticális A. C. Aszódiensis Ab Anno 1834-to* - elemző közzététele, számtalan lehetőséget kínál.
- 19. századi felekezeti iskolai könyvtárak összehasonlítása.
- Tanítói magánkönyvtárak a 19. században. (Koren jelentős kb. 200 darabos magánkönyvtárral is bírt, de ennek bemutatása terjedelmi okokból jelen dolgozatban nem lehetséges.)

Természetesen egy mindent átfogó részletes életművel fejezhetnénk ki hátlánkat, annak a több, mint 2000 diáknak a nevében, akik megkapták a sorstól azt a kegyet, hogy tanítványai lehettek.

Felhasznált források, irodalomjegyzék

Forrásjegyzék

Rell Lajos: *Koren István iratai*. Evangélikus Országos Levéltár, Bpudapest. 14/1974 L.

Matricula Schola Grammaticális A. C. Aszódiensis Ab Anno 1834-to. (Az aszódi ágostai hitvallású grammatikai iskola anyakönyve az 1834. évtől.).
Lelőhely: Petőfi Közérdekű Muzeális Gyűjtemény – Aszód.

Aszódi Evangélikus Egyház irattára, *Protocollum*.

Irodalom

Arató Endre (1960): *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-1840*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 403 p.

Arató Endre (1983): *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 292 p.

Bucsay Mihály (1985): *A protestantizmus története Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest. 293 p.

Detre János (1978): Az aszódi evangélikus iskolák rektorainak, tanárainak, tanítóinak, segédtanítóinak életrajzi gyűjteménye 1900-ig. In: *Iskolák, tanítók, tanárok a Galga Völgyében a 19. század végéig*. Petőfi Múzeum, Aszód. 135 p.

Detre János (1975): Az aszódi evangélikus iskolák épületeinek története. In: *Petőfi Aszódja – Aszód Petőfije*. Petőfi Múzeum, Aszód. 134 p.

Felvidéky János (1882): *Protestantizmus és pánszlávizmus*. Ráth Mór, Budapest. 160 p.

Ferenczi Zoltán (1893): 'Koren István - szócikk'. *Petőfi Múzeum*, VI. évf. 3. sz.

(Digitálisan elérhető: URL <http://documente.bcucuj.ro/web/bibdigit/periodice/petofimuzeum/1893.html> - megtekintés dátuma - 2014. december 28.)

Illyés Gyula (1971): *Petőfi Sándor*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 652 p.

Jakus Lajos (1975): Az aszódi latiniskola. In: *Petőfi Aszódja – Aszód Petőfije*. Petőfi Múzeum, Aszód. 134 p.

Jakus Lajos (1978): Galga Völgyi iskolák és tanítók a 19. század végéig. In: *Iskolák, tanítók, tanárok a Galga Völgyében a 19. század végéig*. Petőfi Múzeum, Aszód. 135 p.

Jászi Oszkár (1982): *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat Kiadó, Budapest. 597 p.

Kertész Botond (2002): *Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848-49-ben*. Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, Budapest. 196 p.

Mályusz Elemér (1939): *A türelmi rendelet. II. József és a protestantizmus.* Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest. 735 p.

Nádor Jenő (1934): *A szarvasi Ág. Hitv. Ev. Vajda Péter Gimnázium Története.* Szarvasi Öregdiákok Szövetsége, Budapest. 54 p.

Neményi Imre (1923): 'Petőfi iskolai pályája.' *Budapesti Hírlap*, XLIII. Évf. 4. sz. (1923. január 6.)

Petry Gyula (1901): 'Az aszódi ág. Hitv. Evang. Algymnasium történetének vázlatja az 1887/88. év végéig.' *Az Aszódi Ágostai Hitv. Evang. Algymnasium értesítője az 1900/1901. iskolai évről.* 3-8.

Pór Mihály és Asztalos István (1989): *Hét kastély árnyékában. Domony falu története.* Petőfi Múzeum, Aszód. 311 p.

Rátz Kálmán (2000): *A pánszlávizmus története.* Lucidus Kiadó, Budapest. 418 p.

Sipos Soma (1882): 'Pánszláv agitáció Szarvason'. *Szarvasi Újság*, 6. évf. 19. sz.

Szinnyei József (1980): *Magyar írók élete és munkái.* Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest.

Mellékletek

1. Alexander Petrovics tanévváróra írt verse egyetlen fennmaradt példánya Koren naplójában. (*Forrás: EOL*)
2. Koren István selmecebányai bizonyítványa, benne a Róth-Teleky alapítványi bejegyzéssel, valamint Koren István pozsonyi bizonyítványa. (*Forrás: EOL*)
3. Koren István meghívólevelének szövege, valamint eredetije. (*Forrás: EOL*)
4. Koren István járandóságának leirata, valamint eredetije. (*Forrás: EOL*)
5. Az iskola épületéről készült 19. századi rajz. Ismeretlen szerző műve.
6. A latin iskola épületének belső alakulása Koren István kezdeti éveiben. A rajzokat Bank László készítette a Petőfi Múzeum számára, jelenleg a Petőfi Közérdekű Muzeális Gyűjtemény történeti dokumentumtárában található.
7. A latin iskolába beiratkozott tanulók létszáma Koren István tanítása idején. (*Forrás: Matricula*)

3. számú melléklet

„Jeles és Tudós Koren István úrnak meleg üdvözetet mond az aszódi ág. h. ev. egyház.

Egyházunk a kiváló, szíves földesuraságnak nem kevésbé szívességétől, mind bőkezűségétől gyámolítva, minden módon, nem kímélve akár költséget, akár fáradságot, azon buzgólkodik, hogy a községi és latin iskola, amelyet keblünkön melengetünk, és pedig annál inkább, mert messze vidéken a mi hitfelekezetünknek nincs más iskolája, amely az életét a Múzsáknak szentelő ifjúságot a magasabb gimnáziumi tanulmányokra előkészítve, a lehető legnagyobb mértékben felvirágozzék. E célból minden kívánság arra irányulván, mivel a latin iskolának nincsen tanára és aggódik ama férfiú miatt, aki a közmegoldásra irányuló kívánságokat kielégítve, beléd helyezi, a kiváló Férfiú, minden reményét és úgy véli, hogy Te, aki a humán tudományokban kiválóan képzett vagy, az leszel, aki másoknál különben fölvirágoztatod Magadnak nem csekély érdemeket szerezhetsz.

Továbbá ezeket kívánjuk az e hivatalban működő férfiútól: a tanulmányokkal foglalkozni akaró növendékeknek a Rethorikáig való tanítása; ha a lelkésznek a leányegyházakban van elfoglaltsága, az anyaegyházban ez régidőtől volt szokásban, istentisztelet végzése tót és német nyelven. Úrvacsora kiszolgáltatásának idején, a másik nyelven prédikálás és amikor szükség kívánja, máskor a lelkész megsegítése és az ő ügykörének ellátása.

Véleményünk szerint mindezek inkább megtisztelő, mint terhes feladatok. Ugyanis arra irányulnak összes törekvéseink, hogy akár az iskolának, akár tanárának jó hírnevét és a köznek kedvező véleményét magasabbra emeljük. Szó nélkül mellőzzük azokat a kérdéseket, amelyek az együttélés cselekvés kívánatos módjára vonatkoznak a lelkész és az iskola másik tanára között, abban a meggyőződésben, hogy az igazán és teljesen tudományosan képzett és kegyességgel, szerénységgel és erkölcsösséggel eltöltött férfiúban ezeknek meg kell lenniök. Egyikünk sem kételkedik a tekintetben, hogy az ij férfiú szívesen nyújt segítséget az esetleg akadályozott másiknak, mivel ezek a kölcsönös barátságok és az egyház iránt való szeretetnek bizonyosságai.

Hogy tehát kiváló Férfiú, eleget tehess egyházunknak irántad táplált reményének, fogadd el ezt a meghívást. E reményben bizakodva maradunk Noked igaz híveid.

Kelt Aszódon, 1833. november 19.

P.H.

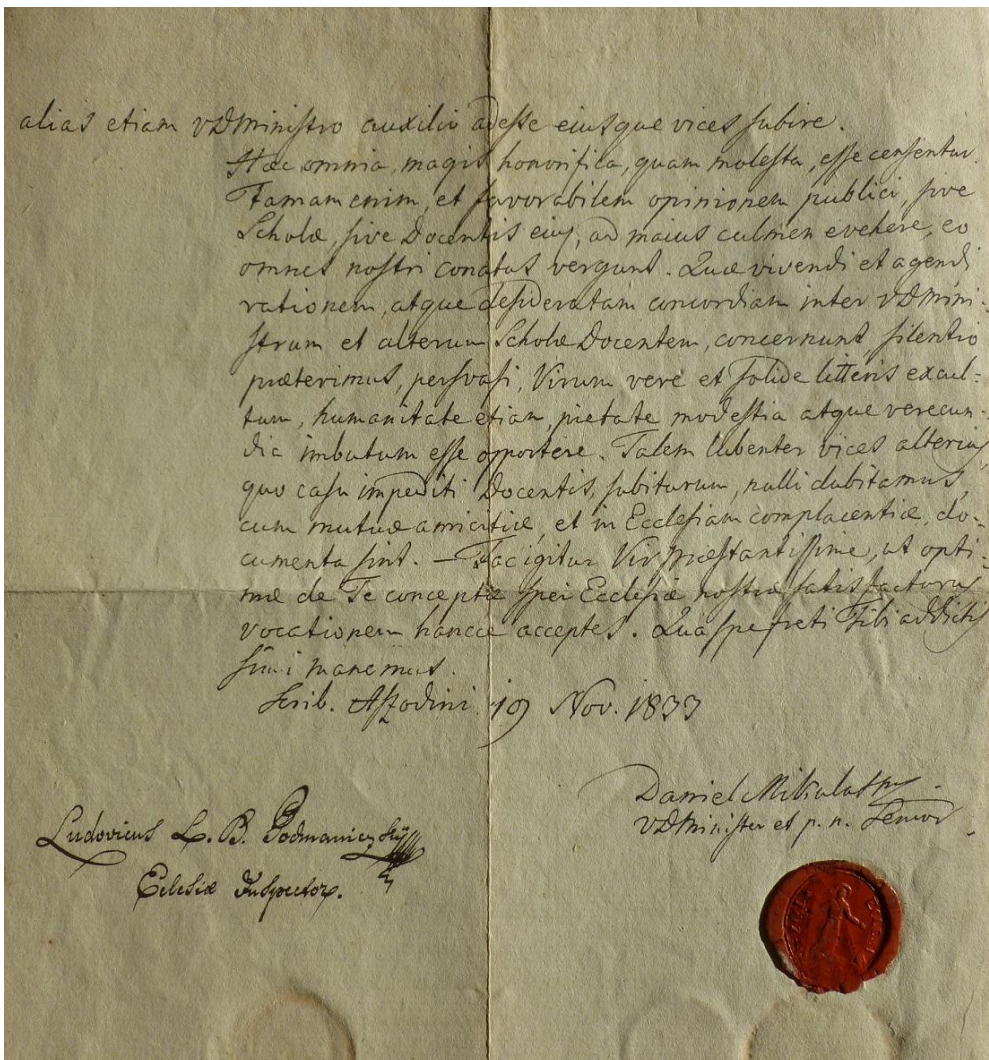
Báró Podmaniczky Lajos
az egyház felügyelője

Mikulás Dániel
lelkész és esperes”

Prestantissimo atque Doctissimo Domino
Stephano Noen. S. P. D.
Ecclesia Evangelica Aug. Conf. oppidi Affid

Ecclesia nostra, insigni, Gratiosi Domini Terrestri, non
minus celo, quam etiam munificentia adiuta, in
id omnimodis, nullis, sive sumptibus, sive laboribus
parando, erigitur, ut Schola, et vernacula, et la-
tina, in sinu suo nutrita, idque eo a ratione, quod
longe lateque nulla alia nostrae Confessionis, reper-
itur, quae ad maiora Gymnasia pubem stupidi vitam ro-
valem, prepararet, quam maxime efflorescat. —
Hunc in finem omnibus suis votis urgentibus Do-
cente Schola Latina orbata et de viro sollicita,
qui etiam in emolumentum publicum vergentia de-
sideria explet, in Te Vir Prestantissime omnes suas
opes locat, Teque studiis humanioribus eminenter
excultum, illum futurum ediffinat, qui praeceteris
hanc nostram Scholam efflorescentem reddere Tibique
ipso non exigua menta ponere potueris. —
Quae autem a Viris hac provincia fungente desideran-
tur sunt: pubem stupidi operam perare volentem
usque Rhetoricam docere, singula Quarta Dominica, V. D.
Ministro in Siliabus occupato, in matre Ecclesia, quod
ab antiquissimis temporibus in usu fuerat, cultum Divi-
num Arabicum et Germanicum peragere, tempore vero
Administrationis S. Dom. Coena, altera, qua non administra-
tur, lingua, pro concione dicere, et ubi necessitas exigit
aliqua

4. számú melléklet

- I. Kézpénz
1. Az egyházközségtől	100 Ft
2. A Báró úrtól	40 Ft
3. Díj a prédikációért	50 Ft a lelkész életében
4. Az ikladi leányegyházról	10 Ft
	Összesen: 200 Ft
- II. Szántó föld és rét egy fél jobbágyteleknek megfelelően. Munkálatok, amint a természetbeni juttatásokat a lakosok végzik.
- III. Összehordott szolgáltatás közösen a második tanárral, egy egész a jobbágytelek birtokosától, egy fél telektől közép pozsonyi mérő.

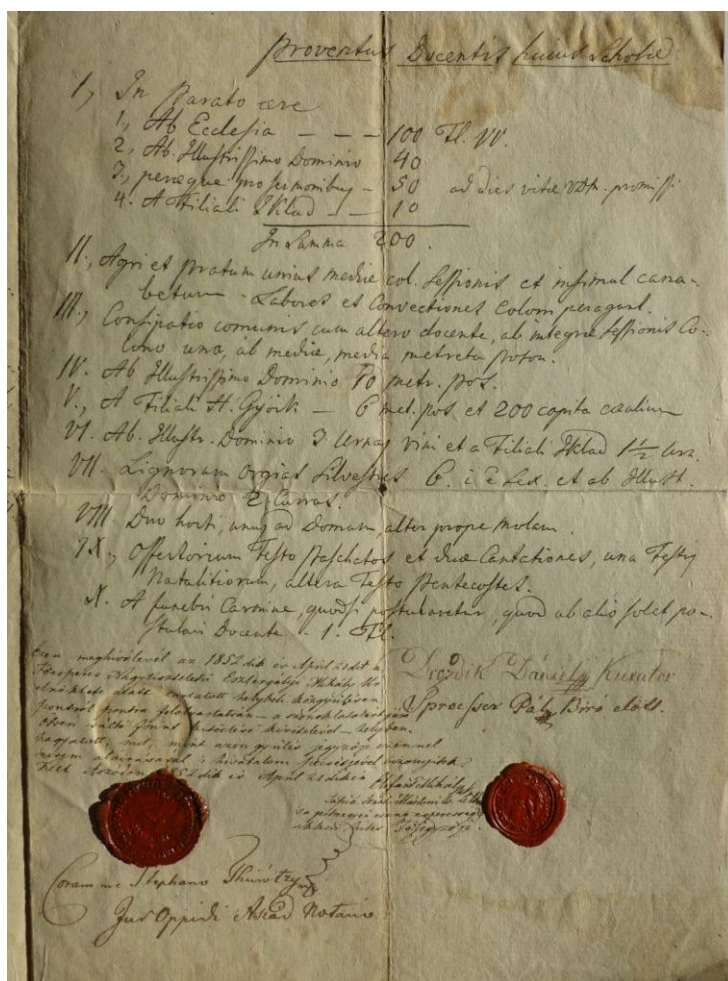
- IV. 10 pozsonyi mérő a Báró úrtól.
- V. A hévizgyörki leányegyháztól 6 pozsonyi mérő és 200 fő káposzta.
- VI. A Báró úrtól 3 vödör bor, az ikldi leányegyháztól 1 ½ vödör.
- VII. 6, azaz hat erdei öl fa és a Báró úrtól 2 kocsi fa.
- VIII. Két kert, az egyik a háznál, a másik a malom mellett.
- IX. Offertorium húsvétkor és két kantáció, az egyik karácsonykor, a másik pünkösdkor.
- X. A halotti verses búcsúztatóért, ha kívánják, amelyet a másik tanártól szoktak kérni: 1 Ft.-

Elöttem:

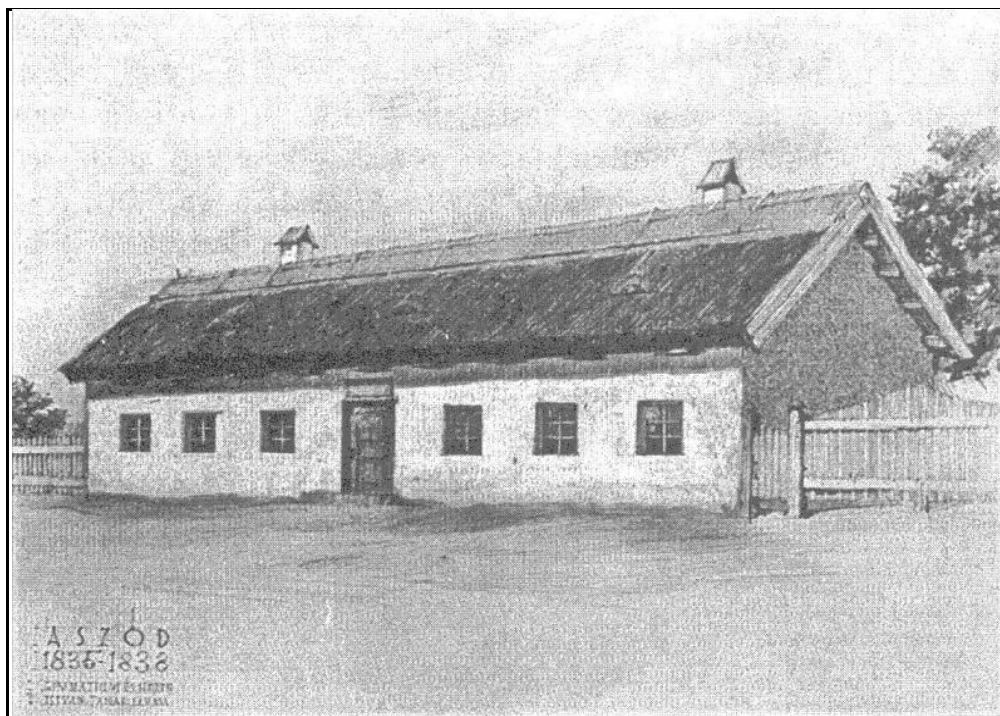
P.H.

Thuróczy István
Aszód város jegyzője

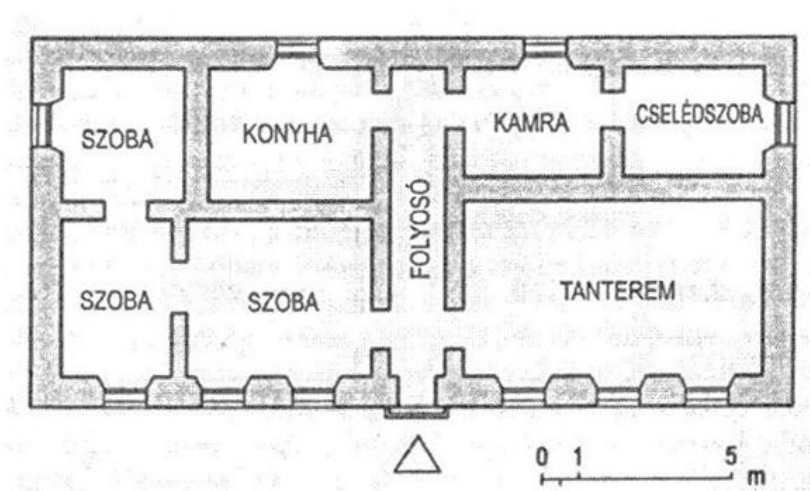
Drózdik Dániel gondnok
Sprösszer Pál Bíró előtt

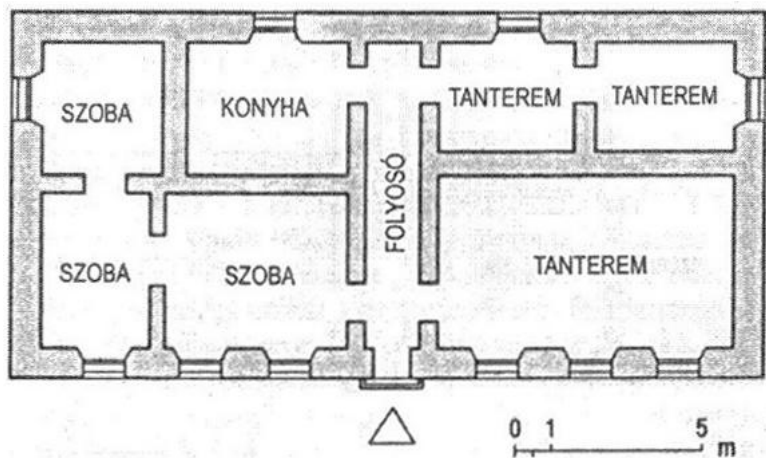
5. számú melléklet

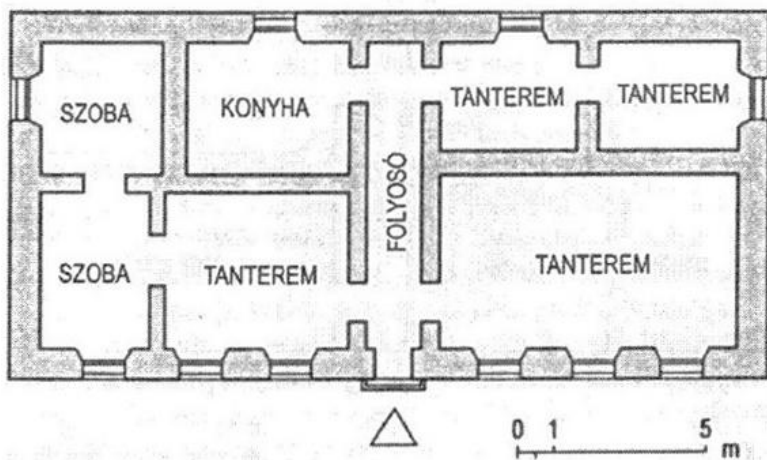
6. számú melléklet

A latin iskola belső elrendezése 1834-ig

Az iskola berendezése 1836 után.

A latin iskola berendezése 1834-1836 között.

7. számú melléklet

A táblázat vastag soraival kiemelt tanévekben volt iskolánk tanulója Petőfi Sándor.

Tanév	Beiratkozott tanuló
1833/34	25
1834/35	34

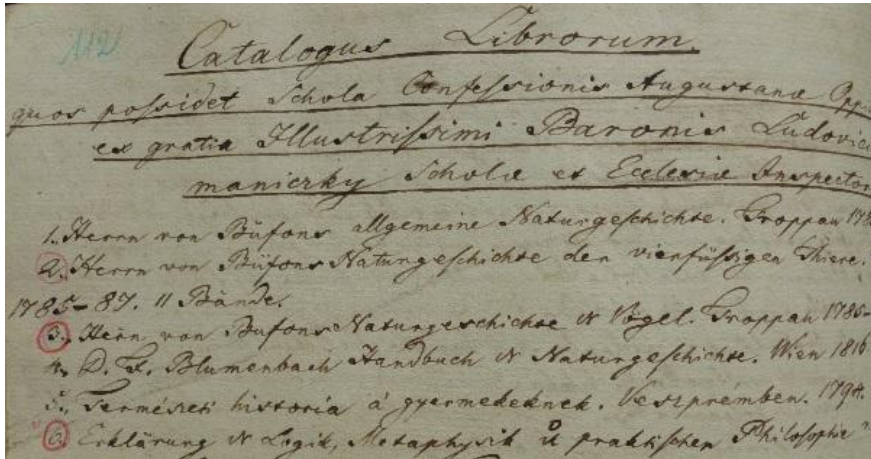
1835/36	42
1836/37	57
1837/38	59
1838/39	61
1839/40	57
1840/41	55
1841/42	56
1842/43	56
1843/44	59
1844/45	61
1845/46	38
1846/47	62
1847/48	64
1848/49	57
1849/50	47
1850/51	51
1851/52	48
1852/53	56
1853/54	40
1854/55	36
1855/56	37
Összesen:	1 158

8. számú melléklet

Catalogus Librorum.

*quos possidet Schola Confessionis Augustana Oppidi Aszód ex gratia
Illustrissimi Baronis Ludovici Podmaniczky Schola et Ecclesia Inspectoris
benignissimi*

*„Aszód város ágostai hitvallású iskolája könyveinek jegyzéke, amelyeket az igen
hírneves Podmaniczky Lajos bárónak, a legkegyesebb iskola és egyház felügyelőnek
ajándékozásából tart tulajdonában”*

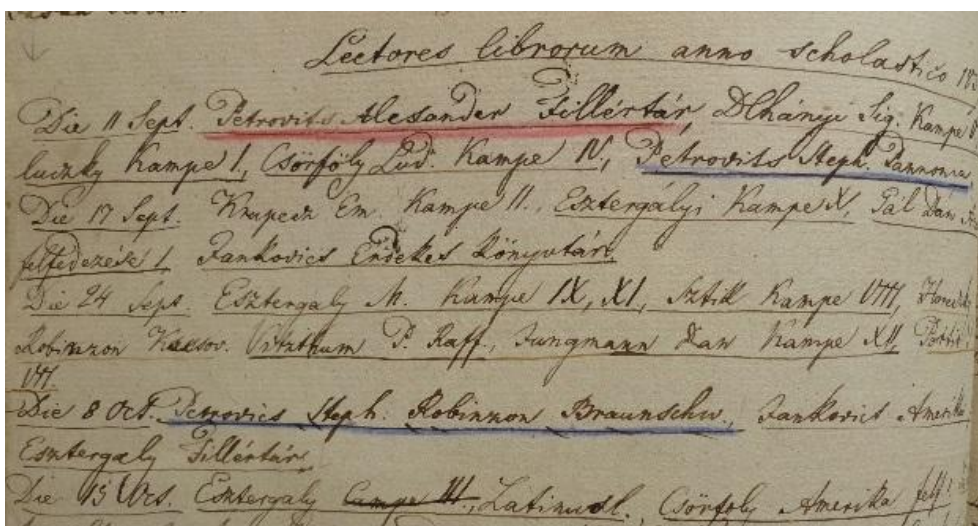
A könyvtári állománygyarapítás kezdete

1. Herr von Büfons allegemeine Naturgeschichte. Troppau 1785. 7. Bände.
2. Herr von Büfons Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere. Troppau 1785-87. I. Bände.
3. Herr von Büfons Naturgeschichte N Vögel. Troppau 1785-86. 5. Bände.
4. D. Fex. Blumenbach Handbuch N Naturgeschichte, Wien 1816. 2. Bände
5. Természeti historia a gyermekeknek. Veszprém. 1794.
6. Erklärung N Logik, Metaphysik u praktischer Philosophie nach Feders Leitfaden. Wien 1793. 3. Theile.
7. Blüten aus dem griechischen der Plato übersetzt von A. W. Ortlob. Frankfurt 1771.
8. Phandom aus dem griechischen der Plato übersetzt von A. W. Ortlob. Frankfurt 1771.
9. Betrachtung N Gellersamkeit. 1763.
10. Dr. Mann von Welt K. H. Heydenreich. Reutlingen. Mächen. 1804.
11. G. C. Claudius die Kunst sich beliebt und angenehm zu machen. Leipzig. 1800.
12. Hilmar Caras erleichtete französische Grammatik. Berlin 1771.
13. J. V. Meddinger erster Untarrichi im N französischen Sprache. Frankfurt am Mayn. 1800.
14. Chr. G. Bröder prakt. Grammatik der lateinischen Sprache. Frankfurt 1793.
15. Chrestomantia lingua latina Buda 1778.
16. Chrestomantia latina. Monasterii 1781.
17. Muster N lateinischen Sprache. Würtzburg 1772.

18. Theodori Morelli enchiridion oratorium Vienna Austria 1629.
19. C. Alb. Gebhardi Geschichte der Reiches Hungarn. Pesth. 1802. 3 Bände.
20. Budai Ésaías Magyar Ország históriája. Debreczenben 1805. 3 kötet
21. Budai Ésaías közönséges historia. Debreczenben 1811.
22. J. G. Büsch Grundnist einer Geschichte N merkwürdigsten Weltbände. Wien. 1811.
23. L. W. Ramles kurigefafste Mythologie. Wien und Prag 1798 mit Kupf.
24. J. Christoph Adelung vollständige Anweisung zur deutschen Orthographie. Fraunkfurt und Leipzig.
25. Velkommener zum Gebrauche in den östereichischen staaten eingerichter Briefsteller. Wien 1797.
26. Schäfler sammlung Wohleingerichteter Briefe. Augsburg 1777.
27. Neuer französischer und deutscher Briefsteller. Strassburg u Paris, 1802.
28. Salamon Bessners Schriften. Zürich 1797.
29. C. Vellegi Paterculi quo supersunt ex historia romana libris duobut(?) Vienna 1817.
30. Neuer Sammlung von launigten Anekdoten französisichte und deutsch. Wien Bändchen in 2.
31. Aranka György a kereszvény léleknek halál ellen való orvosságai. Pozsonyban 1775.
32. Der evangelische Christ. Pressburg. 1784.
33. J. G. Fock Anleitung zur gründlichen Erkenntniss N christlichen Regilion. Wien 1794.
34. Carl Cleyreman Religions Vorträge. Wien 1803. 2 Bände.
35. D. E. Hanbers neue biblische Betrachtungen. Copenhagen 1750.
36. F. Hagedorns sämtliche poetisch Werke. Hamburg. 1760.
37. Pomponius Mela drei Bücher von N Lage dr Welt. Gressen 1774.
38. Ciceros Briefe übersetzt von Ignacz Fellner. Freiburg und Breisgau 1782. 8 Thiele in 4 Bänden.
39. Dapes Ciceroniana. Amberg 1611.
40. Christoph. Cellarii Conciones Civiles Lipsia 1732.
41. J. Fr. Fischari selecta e profanis scriptoribus Historia. Lipsa 1770.
42. Caractere der Theophrast. Nürnberg 1754.
43. Az ifjabbik Robinson. Nagy Enyeden 1830.
44. Entropius római történetek rövid tartalma, magyarul kiadta Homonnai Imre. Budán 1832.
45. Gergelyfi András Technologia. Posonyban 1809.
46. Közönséges Geographia írta Ferenczi János. Pesten 1823.
47. Útmutatás a deák nyelv tanulására Döring után. M. Vásárhelyen 1830.

48. Tanárky János némely görög és római nagy emberek élete Plutarchusból, Posonyban 1807. 2 kötet.
49. Német magyar és magyar német szókönyv. Pesten 1827. 2. köt.
50. Dictionarium latino hungaricum a Francisco Páriz Pappi. Cibinii 1782.
51. Stielers Schul-Atlas N neuesten Erdbescheribungen in 26 illuministen Karten. Elste Auflage bei Justus Per-sthes 1832.
52. Neuer Methodischer Schul-Atéas entworfen von C. F. Weilland. Weimar 1828. Zweiter Curus.

9. számú melléklet

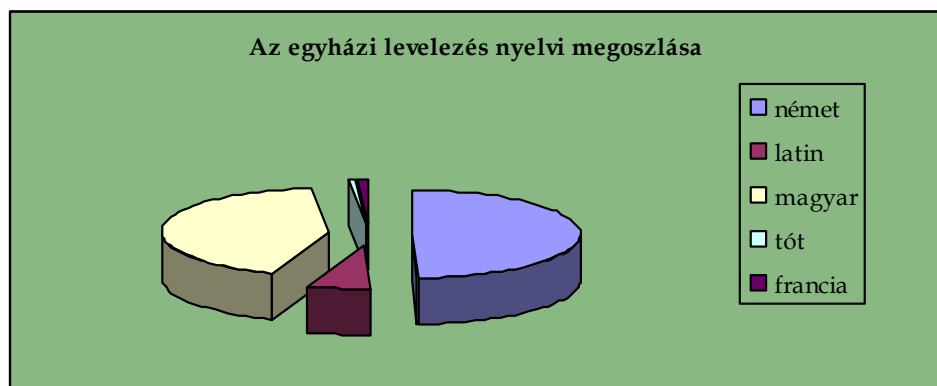

10. sz. melléklet

Lelkész neve	német	latin	magyar	tót	francia	Összes
Brocken József	6					6
Elefant Mihály			5			5
Esztergály Mihály	65		12			77
Hamel Nándor			3			3
Horeczky János	2					2
Horváth Sámuel			7			7
Jeszenszky Károly	1		9	1		11

Jungmann Dániel			4			4
Kolbenheyer Mór	1					1
Masznik János		1	24		2	27
Melczer János	5					5
Mokry Sámuel			1			1
Neumann Károly	15		2			17
Petényi János Salamon	1					1
Placskó István			2			2
Sárkány Sámuel			4			4
Szeberényi Gusztáv			1			1
Szviatkó János	1	11				12
Válka János			1			1
Zelenka Dániel			9			9
Összesen:	97	12	84	1	2	196

11. számú melléklet

Kedves Nagypám!

Elérkezett immét kedves Nagypám
születése napja, fogadjja ez alkal-
omból tőlem legjobb kívánata-
imat; kérem az Úr Istent, hogy
máskor jobb egészségben tölthesse
Nagyapa ezen reveretes napot,
reménylem különben, hogy so-
raim jobb egészségben találják.